Rob. De Graeve

CONSCIENCE

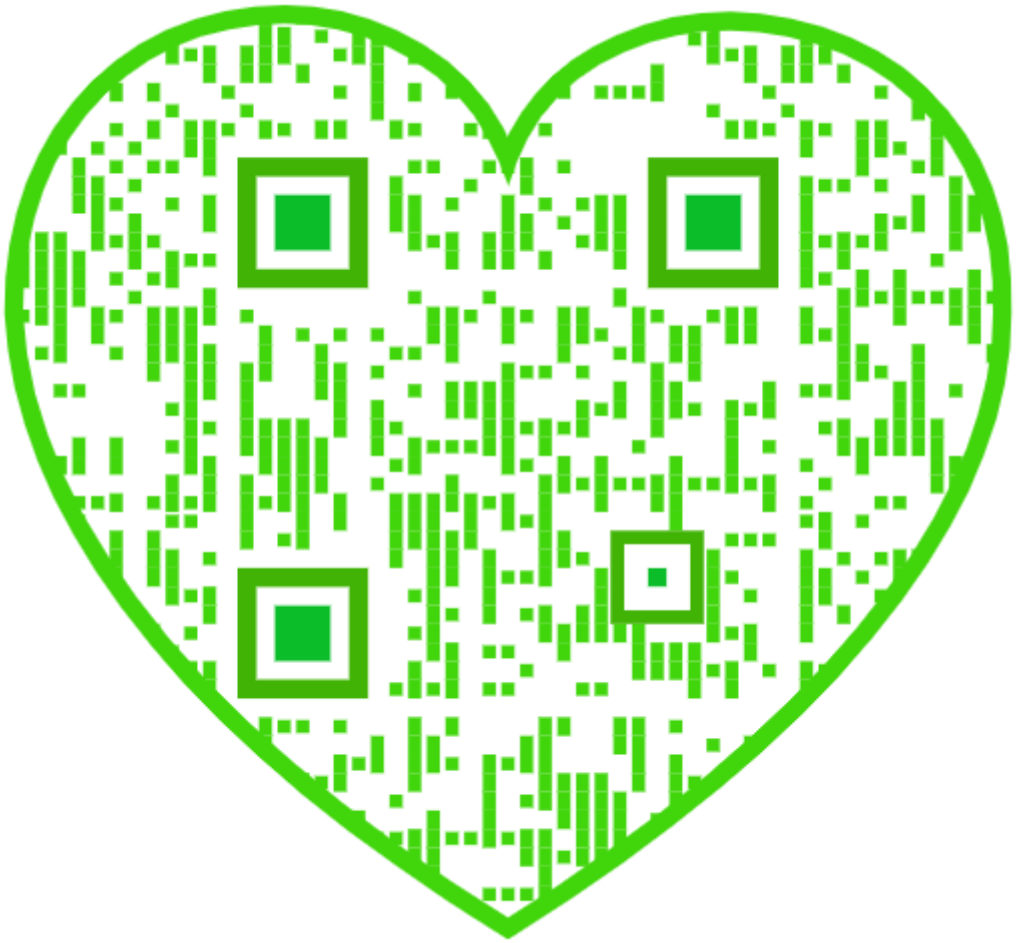

CONSCIENCE

DAVIDSFONDS

VOLKSREEKS Nr 248

1934

Rob. DE GRAEVE

CONSCIENCE

DIT BOEK, UITGEGEVEN BIJ DEN VIJFTIGSTEN VERJAARDAG VAN HET AFSTERVEN VAN VLAANDEREN'S LEVENSWEKKER, WERD ALS EERSTE DER VOLKSREEKS 1934, VAN HET DAVIDSFONDS GEDRUKT OP ZESTIG-DUIZEND EXEMPLAREN, IN NOVEMBER 1933.

AAN DEN LEZER

Op 10 September van dit jaar was het juist een halve eeuw geleden dat Hendrik Conscience van deze wereld heenging.

Het is moeilijk de beteekenis en den invloed van dezen Man te hoog te schatten.

In zijn jongelingsjaren stond hij in de strijdende rangen bij de staatkundige wording van België; in zijn mannenjaren stond hij op den allereersten rang bij de cultureele herwording van Vlaanderen.

Hij begon als soldaat met het geweer ; hij eindigde en triomfeerde als soldaat met de pen.

Hij was de vrijwilliger die geen solde berekent, maar alleen het doel en het ideaal ziet. Hij streed den goeden strijd, en met eerlijke wapenen. Was hij een Middeleeuwer geweest, hij zou in zijn blazoen hebben gegrift : « Gij zult uw vaderland liefhebben, en zijn taal en zijn roem! » Maar hij schreef het liever in de harten der menschen.

En die menschen, ze begrepen hem. Ze droegen hem op

hun armen. Ze voerden hem naar de eerezuil, midden de hoofdstad.

Het weze dus een daad van vereering, het werk en wezen van dezen Kunstenaar te herdenken, nu wij staan in het vijftigste jaar na zijn sterven.

Doch dit boek wil méér zijn dan een daad van historische herdenking.

Het wil ook wezen een opwekking om nog en nog eens terug te grijpen naar het Conscience-boek. Want Conscience uit ons leven wegnemen, ware een spijtige zelfverminking. Zelfs voor ons, menschen van een nieuw geslacht !

1933. R.D.G.

Van een volk in nood

« Het Vlaamsche land is sedert de Burgondische glorie niets anders geweest dan een wingewest... Tweede-rangs Spanjaarden, tweede-rangs Oostenrijkers, tweede-rangs Franschen, tweede-rangs Nederlanders... : de eentonigheid in de vernedering... »

Marnix Gijsen.

Ieder volk is het kind van zijn geschiedenis. Het draagt in zijn handen de kapitalen door de voorbije geslachten samengebracht of de schuldbrieven die werden nagelaten ; het draagt in zijn gemoed den adel en de idealen van de voorouders of de armoe der geestelijke afstomping ; het draagt in zijn oog den glans van den bewusten en vranken man of den doffen blik van den moe-gebeulden verschoppeling.

Naar gelang het voorgeslacht alleen het hard labeur en de lastige worsteling kende om het allereerst noodzakelijke — de bete broods —, of de heerlijke uitstraling van een hooge innerlijke beschaving, zal de nieuwe jeugd daarvan de nawerking ondergaan.

Naar gelang het historisch verleden van een volk in hoofdzaak wel of wee was, opgang of teleurgang, glorie of tragedie, zal het nieuwe geslacht daarvan de diepste prente dragen.

Ook ons eigen volk is het kind van zijn eigen geschiedenis.

Het staat vergroeid met al de vezels van zijn leven, van zijn geest, van zijn willen, met het gansche zijn en pogen van onze voorgangers. Het staat in een verband, zoo innig als een verband maar zijn kan, met wat door die menschen werd gedroomd en gedaan, gepijnd en gestreden.

En lang, heel lang geleden hadden die menschen hier machtig-mooie dingen geschapen.

« Eertijds heeft er een volk bestaan, edel en groot, de wereld rond bekend. Over vijf, zes honderd jaar, en hadt gij onder de zon geen bezochte streek gevonden waar men den Vlaming niet kende, waardeerde en prees... Dat volk had vrijheid... had macht... had kunst... had tale... had godsdienst... had eigen gedaante, gedachte, inborst en opvoeding », zei Hugo Verriest.

Inderdaad, honderden jaren geleden hadden die menschen zich omhoog gewerkt tot de schitterendste hoogtepunten van kracht en kunde, grootheid en voornaamheid, macht en adel.

Zij hadden den allereersten rang weten te veroveren op het gebied van volkswelvaart, en in het rijk van kunst en geest waren zij tot een onsterfelijkheid opgegroeid. Hun stoffelijk leven van voortbrengst en handel was het aan-

trekkingspunt voor een gansche wereld ; hun triomfen op het veld van schoonheid en gedachte werden gevierd over alle grenzen heen.

Zooveel eeuwen zijn sedertdien voorbij ! En nog steeds is het werk van die voorgangers ons nationaal eigendom en onze trotsche roem !

Denk aan H a d e w y c h, onze adellijke kloosterzuster uit de dertiende eeuw. Denk aan haar V i s i o e n e n en haar B r i e v e n. Met de diepste en de reinste verzuchtingen van haar vrouweziel draagt zij gansch haar wezen naar God ; met een heerlijken hartstocht als een gepuurde, laaiende vlam weet zij haar opgang naar Christus zóó te vertolken, dat haar taal en haar kunst voor alle eeuwen blijven. Het is de hoogste Schoonheid in de hoogste Liefde ! En haar taalvaardigheid wordt nu nog genoemd « de koninklijke draagster van een heele wereld van gedachten ».

Denk aan R u u s b r o e c, den gelukzaligen Godzoeker uit de veertiende eeuw. Om zich héélemaal over te geven aan het diep-christen leven van meditatie en hemelsche betrachting, droeg hij zijn ziel buiten het woelig gedrang van de stad en trok naar de eenzame kloostercel in het

woud. Zoo werd hij een toppunt van wijsheid en genade. Zijn boeken worden thans nog, haast zes eeuwen na zijn afsterven, gedrukt en herdrukt in alle talen der beschaafde wereld. In de bibliotheken der zoekers, naar schoonheid en waarheid, vindt ge nu nog zijn werken, als tabernakels van *ewigher salicheit,* van *kerstenen geloeve,* van *hoechster waerheit.*

Denk aan van Eyck, met het onovertroffen meesterstuk der vijftiende eeuw, het penseelgewrocht De Aanbidding van het Lam Gods. Elk jaar lokt het steeds, nu nog, honderden en honderden bewonderaars uit alle landen naar de Gentsche Kathedraal. Het blijft een eeuwig getuigenis van het stralend genie der Oude Vlaamsche Kunst. Met wat doode verf op een dood doek, zulk een diepste leven vol oneindigen zin ! zulk een adel en verhevenheid van beschouwing en verwezenlijking ! zulk een volmaaktheid en evenwichtigheid in de uitdrukking !

We kunnen hier niet de geschiedenis schrijven van die gulden eeuwen van vorstelijke grootheid en feestelijke gildevanen.

Doch wijzen moeten wij er op, hoe de kunstenaars van

die tijden niet alleen stonden, als vreemdelingen in eigen land, als onbegrepen bij eigen volk.

Zie, met wat een samenhoorigheid en gemeenschapsgevoel het gansche volk achter zijn voormannen en zijn keurmenschen stond, waar het gold het ongerept behoud van eigen macht en eigen schoon, waar het ging om de waardeering van eigen kunst en eigen luister.

Zie, met wat eenheid van gevoel en wil het gansche volk arbeidde aan den glorieuzen opbouw van zijn kathedralen en zijn belforten, zijn hallen en zijn gildehuizen, zijn wachttorens en zijn weeldepaleizen.

De bouwmeesters, ze brachten het goud van hun droom en hun kunde ; de rijke poorters, ze stortten het rinkelend zilver hunner geldbeurzen ; de geringeren, ze voerden het graniet aan van hun stoeren arbeid. Uit die onderlinge verstandhouding en die innige samenwerking rezen op de torens van stouten durf en de praalgebouwen van rijke macht.

Die kathedralen en belforten, die hallen en gildehuizen, die torens en tinnen, die gevels en weeldepaleizen, zijn als zoovele heldendichten van een volk dat zichzelf verheerlijken mocht en verheerlijken kon.

Die vele monumenten van hardsteen en ijzer, ze trotseeren door de eeuwen heen het daveren van de zomerzon en het bijten van de vorst, het striemen van de wintersche koude en het zwiepen van den regen uit het Westen. Zij heffen zich nog steeds in onaanvechtbaarheid en in grootheid boven de grauwe daken van latere huisjes.

En dat volk, het labeurde en wrocht niet alleen, onbewust en onwetend. Het begreep ook ! Het voelde en waardeerde eigen kunde en eigen kunst.

Een geschiedschrijver verhaalt hoe, op de groote heiligdagen, de paneelen van de Aanbidding van het Lam Gods geopend werden en zichtbaar gesteld voor het volk. Het was dan, zegt hij « so grooten gedrangh, dat men er qualyck mocht by comen : want de Capelle den heelen dagh vol was van alderley volck ».

Zoo ging dit volk steeds hooger en hooger langs den klimmenden weg eener rijke beschaving naar geest en hart.

Het was gekomen tot een jubileerend toppunt tijdens de veertiende, vijftiende eeuw. Vlaanderen was gedurende het Burgondisch tijdvak, de slagader van den voorspoed in « de lage landen bij de zee », en het Gentsche Belfort, zoo

statig en stoer, was het machtig zinnebeeld van al dien luister.

Doch de doodende kiemen zijn ingeënt... Weldra gaat ons land een Kalvarieberg worden van vernedering en lijden. Ontzettend-zwaar zal ons volk beproefd worden in een toekomst van tranen en bloed, van angst en rouw. Na den hoogsten bloei, de diepste tragiek.

Na den dood van Keizer Karel davert los, over de Europeesche landen, een maalstroom van nieuwe gedachten. Het wordt een totale breuk, los van de Middeleeuwsche gedachten. Het wordt hier, bij ons, de Omwenteling der Zestiende Eeuw. De wanhopige kamp tusschen den ouden, ingewortelden godsdienst, en het nieuwe, kettersche geloof, tusschen den Roomschen catechismus en den Protestantschen bijbel, tusschen de beeldenvereerders en de beeldenstormers... Vlaanderen stond, ongewild en ongezocht, midden de sombere revolutie dezer dagen. Het was een eerste steek, recht naar het hart van het volk.

In Gent, de eens zoo strijdlustige en manmoedige stad, in Gent alleen stonden — naar de getuigenis van een ernstig geschiedschrijver — meer dan vijfduizend woningen ledig ! Gevlucht uit schrik naar veiliger oorden.

Antwerpen, « stapel ende marckt van gantsch Europa, jae, soo men seit van de gantsche wereld van Oost tot West... binnen korte tijden alzoo gegroeit en vermeerdert dat uytghenomen Parys, gheen rijcker noch machtiger en is », dat rijke Antwerpen had zijn kerken en kapellen en al zijn praalgebouwen zien vergruizelen. En weldra zou zelfs de Schelde voor handel en nijverheid worden gesloten ! Dit was de volvoering van het eerste drama in onze gouwen.

Er kwam wel eens een moment van herleving. Er was wel het nobele vorstenpaar, Albrecht en Isabella. Er was wel de triomfantelijke kunsttocht van P. P. Rubens en zijn leerlingen. Maar de wonden waren te rauw-lillend en te diep om zoo gauw geheeld te wezen. Er was lange rust noodig en veel arbeid in vrede, om het ontvolkte land terug te schenken zijn beploegde akkers en zijn zwoegende steden, zijn broodwinning en zijn geestelijk leven.

En nieuwe onheilswolken dreven over den lande. Gansch België kwam nogmaals onder de ellende van vele oorlogen, heviger en moorddadiger dan ooit !

Het is onmogelijk in samenvattende woorden weer te geven wat ons volk tijdens die zestiende eeuw — de on-

De Pompstraat te Antwerpen (St. Andries)

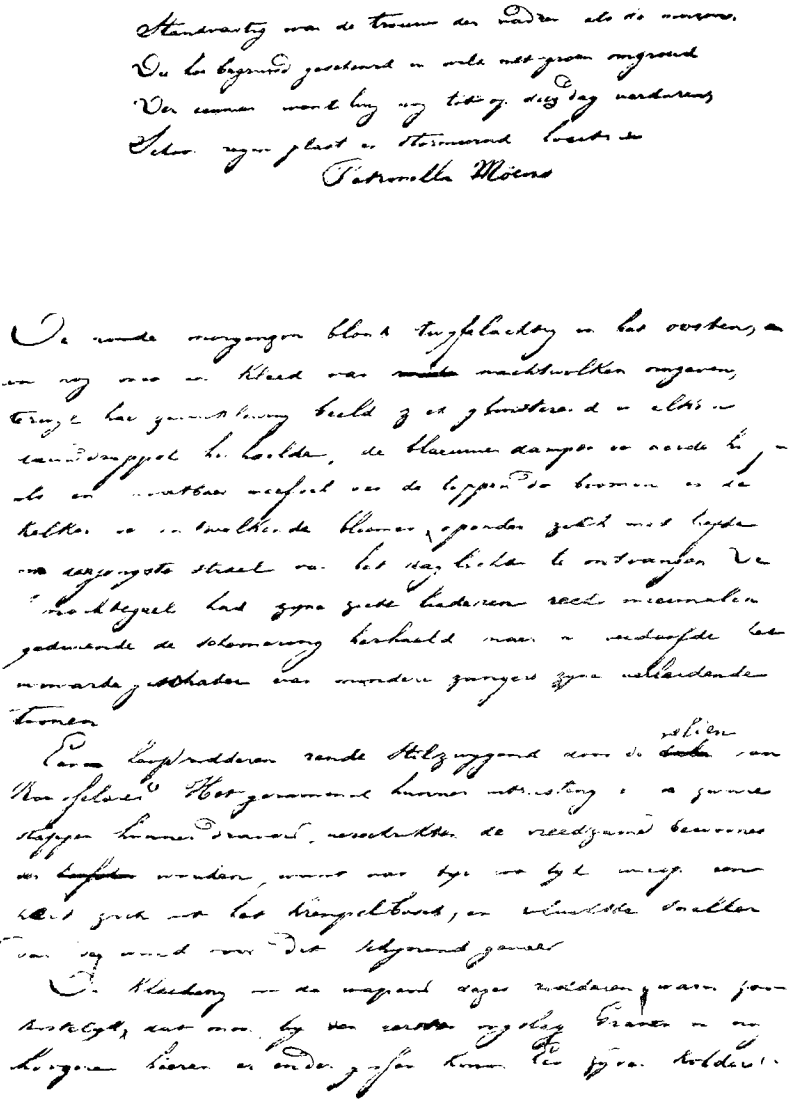

« De Leeuw van Vlaendren », 1e blz. van het handschrift (uit op. cit. van E. de Bock)

gelukseeuw ! — geleden heeft. Vreemde stormtroepen hebben onze gewesten als het slagveld van Europa overrompeld. Het is de meest tragische aanslag geweest op het leven onzer voorouders. Frankrijk en Spanje bestookten elkaar onophoudend en met wapenen die het bloed deden gutsen uit de wonden van gansche volkeren. Maar het was bij ons dat zij hun troepen in den dood joegen, en er stroomde ook óns bloed, uit steeds grooter wonden. En het waren ook onze woonsten, onze steden, onze oogsten die verwoest en vertrappeld werden.

Wij huiveren nog, nu wij het schrijven herlezen dat door onze menschen aan den koning gezonden werd : « Wij staan aan de uiterste ellende... uitgeput tot het laatste... in plaats van hulpmiddelen en steun om den oorlog voort te zetten, kunnen wij aan Zijne Majesteit niets anders aanbieden dan ziekten en wonden, gezucht en smart. »

Bij al die oorlogsellende, was er inderdaad nog bijgekomen, hongersnood en pest. En, in 1709, de schrikkelijkste winter, de strengste die sedert menschengeheugen westelijk Europa ooit bezocht...

Wederom kwam er een poosje rust, in den aanvang der achttiende eeuw. Toch bleven zware lasten wegen op de

platte beurzen onzer menschen. En de Scheldestad bleef de stad van het verboden water. Maar dat weinigje schijn-rust was nog eens spoedig gedaan toen België, de eeuwige speelbal in de brutale handen van machtiger vorsten, wederom werd opgeworpen... Om ten slotte te vallen in den greep van Frankrijk, in den greep van het revolutionnaire Frankrijk en van het Napoleontische Frankrijk. De dreunende opmarsch van dit machtige rijk ging wederom over België, verwoestend het restje leven en het restje welvaart van ons volk. Napoleon, die met tronen en kronen speelde als een kat met een muis, tapte ook ons bloed af en verwoestte ook onze landouwen, méér dan onze voorouders nog dragen konden.

Zoo was de treurige doodengang van ons volk, na de sublieme triomfen der Middeleeuwen.

Geen wonder dat een geslacht, dat op zulke wijze uitgeput was in zijn lichamelijke krachten en zijn stoffelijk leven, ook geestelijk verpletterd was en zonder innerlijken weerstand. Hoe zou een volk, dat economisch vermorzeld lag, zijn verstandelijke waarden en zijn geestesbloei kunnen hooghouden ?

Doch voor Vlaanderen, oneindig meer dan voor het zui-

dergewest, waren die laatste gebeurtenissen allernoodlottigst geweest. Vlaanderen was immers niet alleen aangetast in zijn lijvelijk bestaan, in zijn stoffelijke waarden; het was, onzeggelijk meer dan Wallonië, bestreden geweest in zijn diepste volkswezen, in zijn taal en zijn zeden.

Vlaanderen, dat eens door de stevige organisatie van zijn Ambachten en zijn Neringen een werkelijke volksmacht was geweest, met eigen groeikracht en eigen rijkdom in zich, dat Vlaanderen behoorde tot de geschiedenis.

Maar daartegenover stond Frankrijk nu, met een schitterende cultuur en een taal van Europeesch bedied, met een jonge energie vol stouten durf en drang naar geestelijke uitbreiding zijner gedachten.

Tegenover een Vlaanderen dat alleen nog schoon was in zijn kathedralen en belforten van jaren her, dat alleen nog teerde op een overgeërfd kapitaal dat reeds deerniswekkend geslonken was, tegenover dat oud Vlaanderen stond een nieuw Frankrijk van aanzien en macht, van kunst en taal, van strijdvaardige leuzen en overmoedige propagandisten.

Tegenover een Vlaanderen dat eens de wereld verbaasde door zijn handel en zijn nijverheid, door zijn vrij en vrank

gesproken eigen taal, maar nu bloedloos en zonder veerkracht de dingen onderging, stond thans een Frankrijk vol belangstelling voor ideeën en nieuwe waarden, vol geloof in eigen taak en eigen uitstraalkracht.

En het onvermijdelijk gevolg ? De Vlaamsche volksmassa, moe en berustend in haar onmacht, bleef buiten de beroering der dagen en buiten den drang naar vernieuwde levensgedraging. Het nam geen deel aan den strijd van gedachten en daden die toentertijde geheel West-Europa beroerde, en het bleef onbewust van de diepere gebeurtenissen uit het Zuiden. Die Vlaamsche volksmassa had genoeg aan haar leven in eenvoud en berusting, en Vlaanderen was het land van den stilstand, het land zonder koortsige gejaagdheid naar nieuwe dingen.

Dát was echter niet zóó erg. Want in de overgewaaide leuze van Vrijheid, Gelijkheid en Broederlijkheid, lag er ten slotte veel leugen en veel onzinnig avontuur. En al zal het waar zijn dat ons volk in zijn geslotenheid tegenover de nieuwe gedachten zichzelf schade berokkende in zijn verstandelijk leven en in zijn beschaving, ook dit was nog niet zóó erg : het vrome zieleleven bleef er immers gaaf en onaangetast.

Van onberekenbare gevolgen voor de noodzakelijke heropleving van ons volk, was echter de dieper- en diepergaande kloof tusschen de gewone standen en de hoogere standen.

Reeds bij vorige generaties hadden de beter ontwikkelden, de economisch sterkeren zich aangetrokken gevoeld voor de Fransche taal en kunst. Nu echter het machtige Zuiden tot een onmiskenbaar glanspunt kwam van verfijning en cultuurluister, nu Parijs het denkend centrum was van Europa en de Fransche taal een waarachtige wereldtaal, voelden de leidende standen, de welgestelden, het zoo voornaam, zoo aristocratisch, zich de Fransche taal en zeden eigen te maken. Maar die aanbidding van de Fransche taal en beschaving kwam natuurlijk uit op de verwaarloozing, op de verachting ten slotte, van al wat Vlaamsch van klank of zeden was.

Het werd een totale breuk tusschen volk en rijkere standen. Met de Fransche overheersching zou de wig nog dieper worden geslagen, en de breuk tusschen volk en voornamere standen nog breeder zich vastzetten. Fransch was de taal geworden in het verstandelijk en maatschappelijk leven van de meer gegoeden ; Vlaamsch de vernederde

en verwaarloosde taal van een vernederd en verwaarloosd volk.

In die jaren verscheen geen enkel Vlaamsch boek noch blad, en ons volk had geen ander Vlaamsche lezing, geen ander zielevoedsel dan een oud, beduimeld kerkeboek.

Wie kan dan verbaasd zijn over de geestelijke afstomping, over de verstandelijke ellende van zoo'n geslacht ?

Zeker, er kwam wel een moment van betere uitzichten, toen, na den val van Napoleon, België aan Noord-Nederland kwam. In die korte spanne tijds is er dapper gepoogd geweest om onze miskende taal op te beuren, om een volksontwikkeling op gezonde basis te vestigen. Doch de verfranschte burgerij verzette er zich tegen, onze volksklasse zelf was zoo onmondig nog, en overigens de regeering stond in vele middens in geen teeken van steun en vertrouwen.

Men kent de feiten. 't Jaar 1830 is beslissend geweest. Een nieuw doel en nieuwe middelen. Wat een eerste poging was geweest om onze volksopbeuring langs den rechtstreekschen weg der eigen moedertaal te verwezenlijken, zou spoedig ongedaan zijn. Om het nieuwe België tot een stevigen staat en een éénvoelende nationaliteit op te bou-

wen, moest een éénmakende methode worden aangewend : zoo althans dachten de grondleggers er over.

En zóó sterk was de liefde van de intellectueele standen voor de Fransche cultuur — in Vlaanderen niet het minst — dat het nieuwe regiem in het jonge België heel natuurlijk Fransch zou wezen, óók in Vlaanderen.

Fransch zou de taal zijn van al wat regeering of bestuur, leger of gerecht, salon of hoogere wereld was ; Fransch zou de voorwaarde zijn om toegelaten te worden in hooger gezelschap en hoogere bediening.

Wat een fout dit was tegen het heil der volksgemeenschap, zich op zoo'n hooghartige manier van het volk af te keeren, werd in die dagen niet ingezien. Ons volk dat in de laatste eeuwen de verschrikkingen had gekend van vele, vele oorlogen, werd nu verplicht tot een laatste offer... het offer van zijn taal.

Overdrijven wij niet ? Kan de kwestie van 'n taal ooit worden genoemd : een laatste offer ?

Inderdaad, was die verfransching maar een gril geweest van enkelen, een ijdelheidje zonder weerslag... Zij was echter geen gril, geen ijdelheid ! Zij beteekende de diepergaande kloof tusschen volk en leidende standen, met het

gevolg dat onze wroetende en labeurende menschen aan hun eigen lastig lot bleven overgelaten, zonder de begrijpende liefde van hoogerhand. Zij beteekende de verder- en verdergaande verwaarloozing van de volkstaal, die bij gemis aan veredelende en louterende invloeden uit de beschaafde kringen, gedoemd bleef tot een arme dorpstaal, onbekwaam voor algemeenen, verfijnden omgang. Zij beteekende den slagboom tusschen hen die, door beter ontwikkeling en hooger vorming, hun volk konden dienen, en hen die zoo'n nood hadden aan geestelijke aristocratie en geestelijke spijs. Zij beteekende het overal achteruit duwen van ons eigen volk ten voordeele van vreemden, omdat voor dat eigen volk de verfransching nog niet genoeg voltrokken was, en dus de beste posten niet konden bekleed worden.

Is het dus niet waar, dat een volk dat miskend wordt in zijn taal, ten slotte miskend wordt in zijn gansche wezen? Zijn innerlijke drang naar hooger, zijn geloof en zijn hoop in zichzelf, zijn mogelijkheden tot voller en rijker ontwikkeling, zijn kansen in den strijd om het stoffelijk bestaan, 't wordt alles op het schaakbord gezet.

Wanneer het dan gaat — zooals hier het geval was — om de toekomst van een volk dat in het pasvoorbije verleden

reeds zóó beproefd werd, dan is de taal-afstand wel werkelijk een laatste offer.

Intusschen had zich ook, in de jaren 1845-48, een economische crisis over ons noordelijk land neergezet. Vlaanderen, van ouds een streek van landbouw en huiselijken arbeid, van boeren die tegelijkertijd vlasspinner en lijnwaadwever waren, kon het niet langer houden tegenover Wallonië toen daar, dichtbij de pas-ontdekte koolmijnen, de machtige machines werden opgesteld. Onze spinnewielen en weefstoelen vielen stil terwijl daar, in het Zuiden, een nieuwe, rijke broodwinning krachtig opbloeide.

En, tot overmaat van ramp en wee, alsof het noodlot er op gezworen had, mislukte verscheiden jaren achtereen de oogst en brak, ten slotte, een aardappelziekte uit.

Vlaanderen, land van schooiers en landloopers, land van lichamelijk uitgemergelden... Vlaanderen, somber land van onwetendheid en alcohol, van vechtpartij bij kermis en loting...

Wie de geschiedenis dezer dagen leest, hoort de doodsklokken luiden !

Zoo daar niet een wonder gebeurde, een wonder in den schoot van het volk zelf, was 't gedaan met dezen stam.

Toen gebeurde het wonder...

« Als een toovenaar ging hij staan aan de donkere kimme, waar lood hing sinds eeuwen in plaats van licht. »

Dr Jul. Persijn.

Als de nood het hoogst is geklommen, is vaak de redding nabij.

O. L. Heer beproeft wel, maar verlaat niet : vóóral wanneer de ziel, trots alles, vroom en vrij is gebleven.

Ons volk, eens zoo machtig in zijn middeleeuwsche grootheid, steeds zoo één met het Kruis door alle tijden, draagt de idee en de kracht in zich van de eeuwigheid. Ons volk, met glorie omstraald in de bouwperiodes van belforten en kathedralen, met christelijk geduld en goddelijk geloof bezield in de bange uren van wee en lijden, zal nooit den blijvenden doodsslaap ingaan.

Na de vreeselijke beproeving der voorbije eeuwen is het wonder in Vlaanderen geschied. Het wonder der blijde wedergeboorte...

Dat triomfantelijke wonder heeft zich voltrokken in den persoon van een Antwerpschen volksjongen : Hendrik Conscience.

Hij is de begenadigde geweest die in zich had de kracht en de liefde, de daad en het ideaal, het woord en het hart om ons volk op te roepen tot die geestelijke wedergeboorte, om het te doen optrekken het nieuwe gebouw van den nieuwen tijd.

Die wedergeboorte, zij is schoon als het sprookje van het prinselijk slaapsterken in het bosch... Wij kennen allen het dichterlijke, beteekenisvolle verhaal van dat prinsesje dat gedurende jaren en nog jaren in een schijndood hield al wat haar omringde. Geen vreugdige bedrijvigheid meer in de groote zalen van het kasteel, geen hoorngeschal van stoeten op jacht, geen bloemen vol geur en kleur ; alleen het oude slot vol doodsche stilte. Geen wisseling van jaargetijden, geen leven, geen zang ; alleen steenen en dood... Doch op een zonnigen voorjaarsdag komt uit verre wonderlanden een schoone, jonge prins hierheen getogen. Waar hij kwam, straalden weer het zonnige licht en de lenteweelde. En toen hij bij de sluimerende prinses trad, nam hij haar bij de hand en sprak het tooverwoord der liefde en opwekking. En wederom was er hoogtij in het kasteel en blij leven overal...

Zoo ook ging het met de wedergeboorte van ons volk,

onder de tooverkracht van den Antwerpschen prins, Hendrik Conscience. Hij ook sprak het tooverwoord der liefde en opwekking. Hij ook bracht leven waar dood was, groei waar winter heerschte...

Pierre Conscience, een Franschman uit Besançon, — die onder Napoleon als zeeman gediend had en door de Engelschen krijgsgevangen werd genomen, — had zich nadien te Antwerpen als onderhavenmeester gevestigd. Daar trad hij in het huwelijk met Cornelia Balien, een Vlaamsche vrouw, van Antwerpschen bloede.

De kleine Hendrik, hun zoon — geboren op 3 December 1812 — zou dus algauw vele talen spreken ! Met zijn moeder ging het in 't Vlaamsch ; met zijn vader, den ouden zeebonk, in het Fransch en in het Engelsch.

Doch het zoontje was van geen sterke levenskracht. Had de huisdokter niet voorspeld dat de kleine tot zijn zevende jaar zou kwijnen, en dat dan de beslissing zou gegeven worden, ten onder gaan of stevig opbloeien ? Niet alleen was de knaap gedwongen zich voort te sleepen op krukken, maar weldra brak zelfs een tijd aan dat hij, roerloos, door kussens rechtgehouden, in een hoogen stoel de vele dagen in verveling en kinderverdriet moest doorbrengen.

Geen ander genot dan, achter het venster van het huisje in de Pompstraat, de luidruchtige vreugde en blijde joelpartijen van de makkertjes af te kijken. Geen ander rechtstreeksch speelgenoot dan een kraai, die hijzelf had tam gemaakt.

Intusschen echter had zijn vader hem de eerste leeskunst aangeleerd. En dat was voor Hendrik's klaren geest een schoone overwinning ! Zooveel te meer vermits de ziekelijke knaap toch de weelde kende van vele, vele boeken.

Want vader Conscience had — toen Napoleon, de onoverwinbare, toch overwonnen was — vaarwel moeten zeggen aan zijn ambt van onderhavenmeester, en dan zocht hij broodwinning in het handelsleven. Eerst had hij een bestaan gevonden in het koopen en verkoopen van oud scheepstimmerhout, om daarna een handel in oude boeken aan te pakken. Gansche stapels boeken — bestemd om tot koffiezakken en suikerpapier te worden verplakt — vonden aldus hun weg naar den zolder van vader Conscience. In dien rommel ontdekte de kleine Hendrik al wat zijn kijk- en leeslust, zijn droom en zijn verbeelding noodig hadden.

En eer zijn leeslust ver genoeg gevorderd was om de geheimzinnige dingen in deze boeken te achterhalen, zat

Titelblad van « De Leeuw van Vlaendren », 1e uitgave

Conscience (1847), door Ed. Dujardin

hij reeds uren en uren stil gebogen over de prenten, over de beeltenissen van die wilde dieren en vreemde mannen. En zijn verbeelding vulde aan wat de tekst hem nog niet zeggen wou.

Wanneer later de kennis van het a. b. c. beter gevorderd is, leest en herleest hij de gedenkwaardige zee- en landreizen, en al wat hem mysterieus toeschijnt of verhaalt van verre, wondere dingen. Heele karrevrachten oude boeken en folianten worden aldus het eerste geestesvoedsel van den wordenden dichter.

Ook moeder Conscience zette haar prente in het gemoed en in de jonge verbeelding van den droomerigen knaap.

Zij wist hoe haar jongen — door zijn ziekelijkheid en zijn zwakte — heel wat ontberen moest waar kinderen recht op hebben ; zij wist hoe haar jongen — in zijn stoel gekluisterd — gemis had aan kindervreugd en kinderschoonheid. En de brave, godvruchtige vrouw vertelde met woorden uit het gemoed over hemel en engelen, over zalen van zilver met stoelen van goud. De liefderijke moeder bracht schoonheid in de ziel van haar luisterenden knaap, en aldus voedde zij ook het eerste geestelijk leven van den kunstenaar in groei.

Die boeken op vader's zolder, die vrome verhalen uit moeder's mond, dat was de eerste aanraking met het leven van schoonheid en adel.

Maar het vroegtijdig afsterven van zijn moeder beteekende dan ook voor den zevenjarigen Hendrik een diepe wonde in hart en ziel ! Ziekelijk steeds, en eenigszins bedeesd en vreesachtig van gemoed, voelde hij pijnlijker dan gewone kinderen, pijnlijker dus ook dan zijn broertje, het heengaan van een zoo liefderijke vrouw.

Doch geen moeder in huis, is de deur openzetten naar de straat... Al was hij zwak, toch waren de straatsteenen niet langer te hard, het grachtwater niet langer te diep, de boomen niet meer te hoog. Vooral die geheimzinnige avonden waren hem zoo welkom, die avonden toen er op de keldertrap van de vaderlijke woning verteld werd over geesten en duivels, over heksen en spookgedrochten.

Het was het echte leventje van een volksjongen in een volkskwartier, een volkskwartier met zijn innigheid van straatjes en steegjes, van oude gevels en kapelletjes, van babbelende vrouwtjes en pijp-rookende oudjes. Het Sint-Andrieskwartier te Antwerpen, eens het hart van de volkswijken, dáár heeft de kleine Hendrik aldus een deel van

zijn bengeljaren doorgebracht, genietende de pittigheid van het Antwerpsche volksleven, afkijkende het wriemelend gedoe van de Antwerpsche volksmenschen.

Maar de kleine Hendrik die 't ravotten reeds gewend was en voorgoed opgenomen scheen in de joelige jeugd van Sint-Andries, zou nu gauw met een andere wereld kennis maken.

Vader Conscience vatte plots het besluit de stad te verlaten, afscheid te nemen van den nederigen winkel in de Pompstraat, om zich buiten de Borgerhoutsche poort, nagenoeg te midden der velden, een eigen houten kluis op te timmeren. Uit afbraak van oude schepen bouwde de weduwnaar, in de eenzaamheid der stille landouwen, een woonplaats voor hem en zijn beide zoons. Eenzaam, doch met een uitzicht, langs alle winden, op een uitgestrekten tuin ; en in de hoogte het gaan en keeren van zon en wolken.

Voor den kleinen Hendrik was dat nieuwe leven, buiten schaduw en muren, van een groot belang. Het was voor hem een nieuwe wereld, een wereld van bloemen en planten, van vogels en vlinders, een wereld waar de zon triomfeert en de boomen muziek zijn.

« Het is daar, in de kluis op « den Groenen Hoek » — zal Hendrik later getuigen, — « dat in mij een vaag gevoel voor natuurschoon ontstond. Toen ik, bij het aanbreken der lente, daar voor de eerste maal ontwaakte, was alles wat mij omringde geheel nieuw voor mij. Ik voelde de zoele lucht mij in de longen dringen, ik zag de dauwdruppelen in het hert der bloemen glinsteren, het zonnelicht tusschen de kruiden spelen, de zingende vogelen in het geboomte dartelen, kruipende diertjes onder mijn oogen wemelen. Ik hoorde den nachtegaal zijn liefelijke tonen gorgelen, het morgenlied van mindere zangers door de ruimte galmen, het gesnor der werkzame honingbij aan mijne ooren dwarrelen. Alles, alles rond mij zong en juichte van levensblijheid, onder een blauwen hemel, zoo breed als mijne gansche wereld en zoo onpeilbaar diep als de oneindigheid zelve. »

Hendrik Conscience, de hartstochtelijke minnaar van al wat natuur en open lucht, bloem en blad was, heeft daar vast en zeker de schoonste en diepste indrukken opgedaan. Dat er van het weinigje schoolgaan, zooals ten tijde van zijn verblijf in het Sint-Andrieskwartier, geen spraak meer was — de beide knapen moesten immers huis en hof beredderen, en vader was meestal afwezig — het werd hier ruimschoots

vergoed door de rechtstreeksche leerschool der open, vrije natuur.

Na vier jaar kwam hier weer verandering, een diepgaande verandering. Vader Conscience hertrouwde, verkocht zijn kluis, trok naar de Prinsenstraat te Borgerhout. Er kwamen kinderen, en de nieuwe vrouw Conscience vond dat de twee oudste zoons door arbeid buitenshuis in het onderhoud van het gezin moesten helpen voorzien. De oudste die « geleerd » was, zou onderwijzer worden ; de jongste die « sterk » was, schrijnwerker.

En toen Hendrik zestien jaar telde, was hij reeds een paar jaar tegelijkertijd leerling en hulpmeester geweest. Nu zou hij bepaald als ondermeester bij den heer Delin « zijn brood verdienen ».

Dat was het brutale losrukken uit die wereld van droom en vrijheid ! Er is, voor den gevoeligen Hendrik, veel wee en ontgoocheling aan verbonden geweest en heel zijn leven lang is een smartelijke herinnering hem bijgebleven.

Hendrik immers was nog een kind, een schuchter kind... En met zoo'n inborst, en met zoo weinig levenservaring dag aan dag de orde handhaven en dag aan dag een brokje wijsheid en onderwijs meedeelen !... Dat was waarachtig een

taak, boven de kracht van dezen onderwijzer-knaap. Daarbij er drukte iets, pijnlijk en zwaar, op het gemoed van den al te jongen leeraar... Een onderwijzer moest fatsoenlijk aangekleed zijn, zóó dacht er ook vader Conscience over. Vooral een onderwijzer in zoo'n gesticht ! 't Waren hier inderdaad meest kinderen uit den hoogeren stand... Doch deze man had een slechten, doorslechten koop gedaan... Hij was immers met zijn zoon — vóór de intrede in de school — naar een miseriewinkel gegaan in een miseriestraatje : bij een koopman in oude, afgedragen kleeren. En daar was de koop bedisseld geweest. Een zwarte overjas, een beetje opgewreven om een schijntje van frischheid te geven, maar eigenlijk doodversleten en vooral... veel te groot en veel te lang voor de teedere gestalte van den knaap die onderwijzer moest worden. Hoe de zoon gefolterd werd tot in de ziel, terwille van dit armoe-kostuum, hoe elken, elken dag dat kostuum gedragen werd als een spotkleed en een diepste vernedering, dat zag de vader niet in ! Maar des te meer leed de zoon er onder, onzeggelijk !

Toen kwam de Omwenteling : 1830. De Brabantsche driekleur was op het Brusselsch stadhuis aan 't wapperen ge-

gaan, terwijl de Hollandsche troepen wegrukten. « Vrijheid ! » was de leuze en het slagwoord. Antwerpen ook stond in de felste branding... Bommen ontploften, ruiten rinkelden, muren daverden...

« Vrijheid ! Hoe moest dit woord niet tot mijn jong gemoed spreken » — schrijft Conscience later — « met welke onbewuste hoop moest ik het niet begroeten, ik, die sedert vier jaren mijn leven aanschouwde als een ondragelijke slavernij. Vrijheid was voor mij het middel om de gehoorzaamheid aan mijne stiefmoeder te ontloopen; vrijheid was mijne manwording, de verlossing van het smachtend schoolleven, mijne opbeuring uit de zielesmert en uit de vernedering die mij het leven zoo bitter en zoo somber hadden gemaakt... »

En Conscience liet zich inschrijven als vrijwilliger... Daar stond hij — nog geen achttien jaar — in de verwarring van het felste bombardement waar daken en vensters een vuurgloed uitbraakten en de bewoners, radeloos in de wanhoop, op de vlucht sloegen op goed valle 't uit.

In zijn Geschiedenis mijner Jeugd vertelt Conscience uitvoerig zijn lotgevallen in het leger. Met het hart vol blijden trots was hij de rangen gaan vervoegen;

in November 1830 bracht hij het reeds tot den graad van foerier...

Maar zoo vaak herleefde in den krijgsman het schuchtere, weemoedige kind. De brutale moppen van zijn wapengenooten deerden hem. En ten slotte droeg hij het soldatenleven — hoewel hij in 1833 tot sergeant-majoor was gegradeerd — als een bittere ontgoocheling.

In Mei 1836 werd Conscience van den krijgsdienst ontslagen, en hij keerde voorgoed naar Antwerpen terug.

Dit vooral heeft hij uit zijn soldatentijd in zijn gemoed bewaard : de vreedzame tochten door de Kempen, de vrome gesprekken met de heidebewoners, de stille zeden en gewoonten dezer gemoedelijke menschen. Zijn latere beschrijvingen van de heide, zijn verhalen uit het heideleven, zullen herwerkte herinneringen zijn uit de vele uren en avonden in die streek van liefde en vrede. En Conscience zal later getuigen :

« Het was gedurende den eersten tijd van mijn soldatenleven, dat ik de bewoners der Kempen, hunne gewoonten en hunne eenvoudige, doch uiterst schoone inborst leerde kennen en doorgronden. Het Belgisch fourierken, waar hij ook met een logement-biljet verscheen, deed zich spoedig

beminnen door menschen, wier karakter zoozeer met het zijne overeenkwam in zachtheid, in levenslust en in een onuitlegbare zucht tot mildheid en tot liefde. Hij zat met de lieden rondom den koeketel en vertelde wondere dingen ; hij voegde de handen te zamen en bad met hen aan den disch ; hij volgde hen ter kerke en knielde nevens hen ; hij liep met de jongelieden naar het veld en hielp aan den arbeid ; maar bovenal was hij de lieveling der kinderen, die met hoogmoed aan zijn beide handen wandelden en niet zelden tranen stortten als de Belg, hun goede vriend, naar een ander dorp vertrekken moest ».

Hoe scherper de tegenzin werd voor het soldatenleven, des te hooger zijn droom steeg eens een groote toekomst te verwezenlijken. Zijn beste vriend in die jongelingsjaren was Jan de Laet. Tijdens de rustdagen te Antwerpen had Conscience zijn vriend dikwijls ontmoet, en toen reeds ging het over dichten en dichters, over den roem en den adel der kunst. Jan de Laet, die geestdriftig opliep met letterkundige plannen, leende zijn vriend Fransche boeken, boeken van Chateaubriand, Lamennais en Victor Hugo ; ook Engelsche (Scott,

Milton) en Duitsche lezing (Schiller) joeg hun gemoed in onstuimige vaart.

Maar, nu het amen en uit was met het soldatenbedrijf, schenen de slagboomen die hem tot nog toe weerhielden, voorgoed weggerukt.

Jan de Laet zette zich aan 't dichten... En op zijn aandringen begon ook Hendrik Conscience te schrijven..... In 't Fransch, natuurlijk ! Was het Fransch niet de taal van hun eigen vorming, niet de taal van kunst en verfijning ?... Verzen vol gekke droomen, vol gedweep met zon en liefde, dat ging nogal... Doch Conscience wou meer, wou krachtiger en ruimer-opgezet werk. Hij voelde dat hij niet mocht blijven steken bij die eerste rijmelarij...

Toen zocht hij naar een onderwerp dat hij breedvoeriger zou uitwerken, een schrift « hetwelk tot maatstaf dienen moest zijner bekwaamheid in het vak dat hij beoefende ». De dwepende aanmoediging van zijn vriend Jan de Laet, en van zijn tweeden vriend T h e o d o o r v a n R ij s w ij c k , en meteen het levendig verlangen opgenomen te worden in het « letterkundig heiligdom » — de toenmalige groep kunstenaars « De Olijftak » — waren

hem de scherpe prikkels om van het schrijven ernst te maken.

Tengevolge van de lezing van een geschiedkundig boek, hield zijn verbeelding almeteens stil bij de groote gebeurtenissen der XVIe eeuw ; in het bizonder voelde hij zich getroffen door de Beeldstormerij. Dat was iets dat Antwerpen aanbelangde ! En vooral, dat was een uitgekozen stof voor zijn onstuimige verbeelding !

Conscience studeerde, verwerkte 't studiemateriaal in zijn zwoegende ziel... en zette zich aan 't schrijven... Was 't onderwerp niet voldoende bedacht, niet voldoende gekoesterd, niet voldoende gedragen ? Of liet de taal, het Fransch, hem ditmaal in den steek ? In elk geval, het vlotte niet.

Toen begon hij in het Vlaamsch... Hij stond voor den beslissenden tweesprong, voor gansch zijn leven, en ook voor gansch het leven van zijn volk.

In de koorts der opwinding liep de pen over het papier : « Het was in den jare onzes Heere 1566, den 16 der maand Augustus... De nacht was duister en de regen, die bij afwisselende vlagen neerstortte, had de nare straten der stad Antwerpen tot menigvuldige waterplassen gemaakt. Geen

ander licht deed zich in het verschiet aan het oog op, dan de weinige flikkerende keerskens, welke de inwoners vóór de beelden ontstoken hadden... »

Zoo gaat het voort, zestien volle bladzijden, in één geut van de volle verbeelding, een geheel hoofdstuk ineens, alvorens hij de pen neerlegt ! Het was ditmaal geen aarzelen, geen zoeken naar het passende woord, naar het juiste beeld; het was de stuwende stroom eener volle, rijke, zeggensgereede ziel.

De overgelukkige schrijver loopt haastig met zijn eerste vruchten naar Jan de Laet, en leest in blijde opwinding dit eerste Vlaamsche proza. De luisterende vriend staat verrukt. Aangemoedigd en vol schoone verwachting stapt Conscience 's avonds naar « Het Zwart Paerd » — waar de kunstkring, « De Olijftak » zijn vergadering houdt — en 't wordt bij de vrienden een uitbundig succes. En enkele dagen nadien is 't de beurt aan steeds nieuwe hoofdstukken die steeds nieuwen en toenemenden bijval genieten. 't Moet gedrukt worden ! is 't besluit der opgetogen kunstminnaars... En bij een tweede lezing, ditmaal in « De Kunstenaarskring », staan de luisteraars in zoo'n vervoering, en de

voorzitter niet het minst, dat Hendrik Conscience onmiddellijk verzocht wordt het voorzitterschap te aanvaarden...

Maar 't was nog een heele weg, vol stronkelsteenen en lastige klimming, alvorens het boek van de pers zou komen. De centen, de centen ! Een groep volksjongens, overrijk aan idealisme, maar doodarm in de geldbeurs. Conscience was in vertwijfeling ! Doch de eeuwig-geestdriftige vriend de Laet zou er wel iets op vinden... En kunstschilder Gustaaf Wappers zou de reddende hand toesteken...

Het prospectus verscheen. Het slot hiervan luidde :

« Gy, Belgen ! die uwen naem met hoogmoed draegt : gy, die de luisterryke bladen onzer Geschiedenis niet verzaken wilt, en de tael, welke gy op de borst uwer moeder geleerd hebt, niet voor de fransche wilt ruilen, aen u alleen zy dit werk toegewyd. Begunstigt dan den jongen Schryver, opdat hy niet moedeloos in de baen terugkeere! »

Intusschen echter was er een nieuw noodlot over Hendrik Conscience neergestort... Vader Conscience had vernomen wat een vreeselijk iets zijn zoon in het schild voerde : een boek schrijven, en dan nog in het Vlaamsch !... De franschgezinde Pierre Conscience ontstak in woede. Hij

kon niet verkroppen dat zijn zoon in een boerentaal boeken wou schrijven... En van den anderen kant het gevaar der onverbiddelijke schuldeischers... Toen sprak hij het strenge woord : « niet drukken of uit mijn huis ».

Na een hevigen gemoedsstrijd besloot Hendrik ; wel, laten drukken, en het vaderlijk huis verlaten. Met bedroefd hart vertrok de jonge schrijver, niet wetend waarheen.

Door de toevallige hulp van een vriend, zal de vier-en-twintig-jarige man zijn intrek nemen in de afspanning « De Koning van Spanje », langs den Borgerhoutschen steenweg.

Aldus verscheen, in 1837, het eerste boek der Vlaamsche hergeboorte : « In 't Wonderjaer 1566. Historische Tafereelen uit de XVIe eeuw, door Hendrik Conscience, lid der Antwerpsche Rederijkkamer. »

Met recht en reden merkt Dr. Jul. Persijn hierbij aan: « Conscience schonk ons een Vlaamsch roman over het « Wonderjaer 1566 ». Maar voor ons is het wonderjaar : 1837, het jaar zelf dat de roman verscheen. Toen immers is dit wonder gebeurd : Uit een doode taal werd een levende letterkunde opgeroepen. Sinds tweehonderd jaar lag in Vlaanderen de letterkundige overlevering gebroken :

geen Vlaamsch proza meer, tenzij in wat gebedenboeken en heiligenlegenden ; geen Vlaamsche verzen meer, tenzij nu in de jongste jaren, wat kreupele rijmen.

Conscience zette zich aan 't schrijven, en het Vlaamsche woord was weergevonden. Toen is het Vlaamsche woord zijn weg begonnen, zijn langen, nog steeds voortgezetten weg om Vlaamsche daad te worden. »

Er is echter heel wat herrie geweest rondom dat eerste boek ! Allereerst, nog altijd de kwestie van de centen om de drukkosten te regelen ! Gelukkig, ten slotte, dat de jonge schrijver, door toedoen van zijn vriend Wappers, vanwege koning L e o p o l d I een milde geldelijke aanmoediging mocht ontvangen...

Er was echter nog meer. In dat boek I n h e t W o n d e r j a e r waar het dus gaat over de beroerde dagen der zestiende eeuw, werden sommige tafereelen nogal brutaal geschetst, sommige personen nogal ruw geborsteld, sommige gesprekken nogal baldadig met vloekwoorden doordaverd. Het was, met andere woorden, op enkele bladzijden geen « opvoedende » lezing. Conscience's verbeelding was toen zoo onstuimig, zijn jeugd zoo voortva-

rend, dat zulke dingen van zijnentwege ons toch niet zóó erg mogen toeschijnen. Doch, wie het op zich neemt ons volk en onze jeugd gezond en keurig geestelijk voedsel te bezorgen, heeft wél hierop te waken... En zoo kwam het dat Conscience, bij een volgende uitgaaf van dit boek, eenige geringe wijzigingen aanbracht. Conscience was van meening immers dat « het vlaamsche volk zeer katholiek zijnde, de boeken die men voor hetzelve schreef, vooreerst ook geheel katholiek moesten wezen ».

Die wijzigingen nochtans, hoe gering ze ook waren — wijzigingen die weinig veranderden aan den innerlijken geest en aan den bouw van dezen roman — werden den schrijver in sommige middens zeer kwalijk genomen !

Sprak men niet het bittere woord « verraad », « verkocht aan de klerikalen » ? Allerlei laster en grofheid, meestal om er politieke munt uit te slaan, werden den man naar het hoofd en naar het hart geslingerd. Hoe het goedaardig karakter van den schrijver daaronder geleden heeft, vertelt zijn dochter in een teedere levensschets : « De schrijver, nu rijker aan oefening en ondervinding, had de eerste uitgave gewijzigd en in het boek de wat overdreven en baldadige uitdrukkingen der Geuzen door andere vervangen. Zoo zou

Zilveren kelk, aan Conscience bij zijn vertrek uit Antwerpen aangeboden

Conscience als arrondissementscommissaris te Kortrijk

het werk in de gevangenissen en openbare gestichten aangenomen worden. Ziedaar de reden waarvoor de tweede uitgave van « Het Wonderjaer » eenigszins met de eerste verschilt. Arme vader ! Wat al kwade aantijgingen en venijnige verwijten werden later den gewetensvollen schrijver naar het hoofd geworpen wegens die verandering. »

Maar ondanks laster en bitter woord, zou Hendrik Conscience zijn heerlijke taak voortzetten. « Het Wonderjaer » was het eerste fundament waarop hij bouwen zou, hoog en machtig, het nieuwe huis voor eigen leven en eigen schoonheid.

Hij gaf zijn volk een droom

« Indien ons volk ooit een boek heeft bezeten, waaruit het, sinds geslachten reeds, het geestelijk voedsel tot nationale bewustwording heeft gehaald, dan is dit Conscience's « Leeuw van Vlaanderen », en geen ander. »

U. van de Voorde.

Een tweede boek kwam van de pers ; een bundel dichten prozastukken. Een taal vol overdrevenheid en opgeblazenheid ; gebeurtenissen uit de opgezweepte wereld van geraamten en sluipmoordenaars, spookgeschiedenissen op een kerkhof... Onrijpe vrucht in het wilde gegooid ! Dat tweede boek — getiteld Phantazij — was een mislukking !

Conscience verbleef in die dagen in het midden van een groep jonge kunstenaars, die in den overmoed van hun onstuimige jeugd, den geest van den schrijver in ziedende spanning hadden gebracht.

Doch de schrijver van Het Wonderjaer zag spoedig den misslag in. Hij wist wel dat hij beter kon en tot beter verplicht was.

Hij zal een roman schrijven over de glorierijkste gebeurtenissen uit het Vlaamsche gemeentetijdvak, een vaderlandschen heldenroman, dien hij met de grootste nauwge-

zetheid en de hoogste bezieling afwerken zal « om zich te wreken op hemzelven, om zijne dwaling te boeten en den verloren roem te herkoopen ».

Hij voelt zich trouwens hoe langer hoe meer geroepen een waarachtige taak te vervullen, namelijk het machtig historisch verleden opnieuw als een werkelijkheid voor het oog van zijn volk te brengen. Hij wordt hoe langer hoe meer bewust dat hij zijn schrijversambt als een wezenlijke zending heeft op te vatten, te weten, de roemrijke daden van het voorgeslacht opnieuw in een levend kader te zetten opdat het huidige geslacht daarin het ideaal en de geestdrift vinden zou voor nieuwe grootheid.

Aan 't werk en aan de studie dus ! Wekenlang zal hij oude kronieken en geschiedkundige documenten doorpiekeren... Op zekeren dag wordt zijn oog en zijn verbeelding getroffen door een schilderij, « De Slag bij Kortrijk ». Zijn keus was bepaald, zijn onderwerp gevonden : hij zou de heldhaftige worsteling behandelen van de Vlaamsche gemeentenaren tegen de Fransche ridders. Hij zag er dadelijk in « een rijke stof, tot het schilderen der prachtigste tafereelen, tot het opvoeren van groote volksmenigten, tot het beschrijven van gevechten en veldslagen en tot het ver-

heerlijken van den heldenmoed des voorgeslachts. Liefde tot vaderland en vrijheid zouden de tooverroeden zijn, waarmee ik mijn gewrocht op elke bladzijde zou bezielen; en ik twijfelde niet, of ditmaal zou het Vlaamsche volk dit boek, ter zijner eer geschreven, met blijdschap en hoogschatting ontvangen. »

« Om de landschappen, steden en gebouwen, die in mijn werk voorkomen naar de natuur te kunnen schilderen, deed ik — schrijft Conscience — met mijnen vriend de Laet eene korte reis door West-Vlaanderen. Al de plaatsen welker kennis mij noodig kon zijn, werden door ons bezocht en beschreven, ja zelfs nageteekend wanneer mij zulks doelmatig scheen. De geleerde Delepierre onthaalde ons zeer gulhartig te Brugge, en verrijkte mij met eenen schat van geschiedkundige bijzonderheden, aangaande de voorvallen welke ik tot stof mijns werks had gekozen. Het is, indien mijn geheugen mij daarin niet bedriegt, op aanraden van den heer Octave Delepierre dat ik besloot, mijn nieuw gewrocht De Leeuw van Vlaanderen te heeten ».

Wanneer door studie en overweging, door het innerlijke werk der verbeelding, door de scheppende kracht der kun-

stenaarsziel, het geheele verhaal eigen gestalte en eigen leven heeft gekregen, grijpt de zes-en-twintig-jarige man naar de pen.

Het is één gloed van het begin tot het einde ! Het is één hartstocht van de eerste bladzijde tot de laatste ! In één adem geschreven — in minder dan tien maand was 't geheele werk af, zegt de Geschiedenis mijner Jeugd — draagt dit boek werkelijk de sporen van een ononderbroken bezieling.

De titel alleen reeds « De Leeuw van Vlaanderen » was zoo veelzeggend, zoo krachtig. « De Leeuw van Vlaanderen », men moest zoo'n titel onmiddellijk uitgalmen als een forsig slagwoord, als een klaroenend geschal, als een strijdroep over velden en daken, als het triomfwoord van gansch een klauwend en overwinnend voorgeslacht.

Doch de manier waarop Conscience, met een overvolheid van gemoed, met een opperste vervoering, dit werk wist te verwezenlijken, deed een trilling ontstaan in het hart van elken lezer. De manier waarop de schrijver, met één ruk en één zwaai, de geheele heldhaftigheid eener roemrijke eeuw wist samen te brengen in een boek, machtig als een

standbeeld, zette de verbeelding van den lezer in rijksten gloed.

De Leeuw van Vlaanderen, en al die stoere kerels, het zijn helden met reuzengestalten en reuzendaden, in een overmaat van leven en strijden ; het zijn prachtmannen met durf en moed, met vlam in de oogen en staal in het karakter ; het zijn goden in een wereld van banieren en bazuinen, van bogen en zwaarden. De Leeuw van Vlaanderen, het is de daverende zegerit van een volk dat daar oprukt, over de lijken der overwonnenen, naar een eeuwige toekomst van zon en glorie...

Wat was er inderdaad méér noodig om een siddering te jagen door het gemoed van een geslacht ?

Hier was meer dan een boek ! Het was het heldendicht voor een volk van alle tijden ! Het was de jonge boodschap, klaar omschreven en duidelijk van woord !

Op de laatste bladzijde vernemen wij : « Gij, Vlaming, die dit boek gelezen hebt, overweeg, bij de roemrijke daden welke hetzelve bevat, wat Vlaanderen eertijds was — wat het nu is — en nog meer wat het worden zal, indien gij de heilige voorbeelden uwer Vaderen vergeet ».

Wie zal den invloed meten dien dat heldenboek gehad heeft in de blijde herwording van het Vlaamsche volk ?

Niet een oorlog, niet een wet, niet een bestuur, maar een boek, De Leeuw van Vlaanderen, heeft onze heropstanding uit den sluimer van vele eeuwen, uit den doodsangst van vele beproevingen verwezenlijkt.

De onmiddellijke vrienden van Conscience hebben de bezetenheid gekend eener toomelooze geestdrift, toen dat boek verscheen. In onverzwakt tempo is het dadelijk nadien overgegaan van hand tot hand, van gezin tot gezin, van geslacht tot geslacht, van land tot land.

Elke nieuwe generatie heeft gedweept met dit heldendicht, heeft er hare ziel bij verruimd en hare kracht bij vermeerderd. In de schaduw van den tuin, in het hoekje van den zolder, onder het licht van de avondlamp, op den stoep van de woonkamer, overal is dit boek gelezen en herlezen geweest.

En telkens ging er een kreet op van bewondering tegenover die helden uit het verleden, en telkens ook werd er een voornemen gemaakt, in het innigste van de overtuiging, eens mede te helpen om dat roemrijk geslacht van Breydel

en de Coninck, van Robrecht van Béthune en Machteld, opnieuw te evenaren.

Helden heeft een volk noodig ! En heldenvereering !

Conscience heeft door dat boek gegeven : helden voor alle tijden ; heldenvereering voor elke generatie.

Wilt ge een drietal bewijzen ?... Eerst het getuigenis van iemand uit de wereld der idealisten, Dr E. van Oye :

« Brugge met zijn Breydel en de Coninck... Is hij het niet — Conscience — die in Brugge, vóór den grijzen Halletoren, dit monument van Vlaanderens duurgekochte grootheid heeft doen oprijzen in de gedaante van twee helden uit het volk ? Die helden, waar is hij nog heden die ze niet kent ? Dien Leeuw van Vlaanderen, wie heeft hem niet gelezen ? Wie heeft niet getrild, en gegloeid en geweend en gejuicht, en de vuisten gebald in begeestering bij 't zien ontrollen vóór zijn oogen van die bloedige en toch schitterende bladzijden uit onze geschiedenis ? »

Het geslacht der letterkundigen zegt, bij monde van M. Sabbe :

« Zoo de Vlamingen thans weer het bewustzijn van hun eigenaardigheid terugvinden en vol hoop en vertrouwen weer aan het opbouwen van een eigen cultuur zijn begon-

nen, dan is dit voor een aanzienlijk deel het werk van Conscience. Hij is in het epos van het Vlaamsch verleden de vonken gaan halen, waarmede hij in de harten der hedendaagsche Vlamingen het verlangen naar een schooner toekomst deed oplaaien. »

En het geslacht der denkers en waarheidszoekers bevestigt, bij monde van C. Verschaeve :

« Die enkele bladzijden die wij op school lazen, verwekten in ons den lust om de boeken, waaruit ze gesneden waren, te lezen heel en gansch, en wij deden het ook... Wij werden grenzenloos fier over onze vaderen, ons land, onzen stam ; wij voelden in onszelf als prinsenbloed ; wij voelden iets verijzeren diep in ons en dat was de wil om ook iets te beteekenen, om veel te beteekenen en groote zaken uit te werken, want wij stamden toch van koningen af ! »

Aldus spraken veel keurmenschen van het later geslacht, toen in 't jaar 1912 de geboorte werd herdacht van hem die zoo'n wonder wist te verrichten toen hij nauwelijks zes-en-twintig jaar oud was !

Maar 't leven is een komen en gaan van blijde en droeve

dagen... Vooral dichters en kunstenaars voelen het scherpst het wel en wee.

Niettegenstaande het schitterend onthaal van De Leeuw van Vlaanderen, zou Hendrik Conscience weldra pijnlijke stonden ontmoeten.

Allerlei politiek gekonkel woedde tegen hem los ; met bitsigen nijd werd zijn talent door sommigen gehoond of bespot ; en de pen bracht hem niet het noodige brood... Een tijdstip van zwarte ziele-crisis... Hij die van nature reeds schuw en schuchter is, wordt ten slotte « een menschenhater », naar 't harde woord door hemzelf gebruikt... Zelfs met zijn vriend de Laet worden alle betrekkingen afgebroken.

Radeloos legt Conscience allen kunst- en geestesarbeid stil ! En de wanhopige jongeling verhuurt zich als tuiniersknecht... Hij verliet « De Koning van Spanje » en nam zijn intrek bij den edelen, begrijpenden vriend, den bloemenkweeker van Geert.

Over die crisis-periode zal hij later schrijven : « Mijne vaderlandsche gevoelens, doch vooral de vermetele taal waarin ik ze had uitgedrukt (Conscience had zich namelijk in een politieke toespraak tegen de afscheiding van Limburg

en Luxemburg verzet) berokkende mij de vijandschap van vele machtige personen. Alle middelen stelde men in het werk om mij te ontmoedigen, en om mij het leven hatelijk en ondragelijk te maken. Men vervolgde mij in het geheim, men bouwde in stilte plannen. Mijn toestand werd ondragelijk... Zelfs mijn vertrouwen als kunstenaar kon mij niet opbeuren... »

Een onverwachte gebeurtenis echter — de dood van den toenmaligen Directeur der Antwerpsche Academie van Schoone Kunsten, den heer V a n B r e e — kwam een ommekeer teweegbrengen in deze beangstigende kunstenaarsdagen. H. Conscience bracht, gansch spontaan, een roerende hulde aan den afgestorven man :

« Toen de ambtelijke beurten afgeloopen waren, meenden de overheden heen te gaan, maar de schilders drongen mij met geweld door de omstaanders tot op den boord van het graf ... en ik begon mijne redevoering.

Wat mij alsdan gebeurde, begrijp ik niet : mijne stem kreeg eenen sidderenden metaaltoon, die mijzelven diep ontroerde ; mijne gebaren waren hoekig, zenuwachtig en indrukwekkend ; ik was bleek als een lijk en beefde zichtbaar. Zooverre liet ik mij door de begeestering wegrukken,

dat ik te midden mijner rede op den rand van het graf nederknielde, en, met de handen in den gapenden kuil, de ziel van Van Bree uit den doodsslaap opriep. — Het gevoel, dat nu sedert bijna een jaar in mijnen boezem was opgesloten gebleven, had lucht gevonden, het stroomde met onbedwingbaar geweld in mijne woorden en gebaren uit...

Er heerschte eene ontzettende stilte op het kerkhof; iedereen hijgde, als ware hij door hetzelfde gevoel overstelpt; uit veler oogen vloeiden tranen; ja, de stadspompiers, die gewapend bij het graf stonden, weenden van ontroering ».

Hendrik Conscience had zich hier almeteens veropenbaard als een prachtig redenaar. Oude veeten werden er door vergeten, nieuwe vriendschapsbanden aangeknoopt. En voor den jongen kunstenaar was de terugwerking dezer gloedvolle herdenkingswoorden een verkwikkende opbeuring en nieuwe moed voor de toekomst.

Hij, die door De Leeuw van Vlaanderen zijn volk gedeeltelijk reeds had opgetild uit het realisme van geestelijke armoe en onvruchtbaarheid, naar den droom eener jonge toekomst, zou nu wederom zijn zending kunnen voortzetten.

Het was opnieuw zijn goede vriend, kunstschilder Gustaaf Wappers, een man van aanzien in de hoogere wereld en in het Koninklijk Hof, die de reddende en de aanmoedigende hand uitstak.

Op aandringen van dezen edelen beschermer werd Conscience de taak opgedragen binnen een tijdsverloop van twee jaar een Geschiedenis van België te schrijven met een milde jaarwedde als eereloon. Conscience werd tevens benoemd tot griffier der Koninklijke Schilder-academie te Antwerpen.

Dit alles was te danken aan G. Wappers. Geen wonder dan ook dat de heropgebeurde schrijver dit nooit vergeten heeft ! Reeds vroeger had hij zijn boek De Leeuw van Vlaanderen aan dezen daadwerkelijken vriend opgedragen. Toen nu G. Wappers vereerd werd met het hooge ambt van Bestuurder aan diezelfde Academie, sprak Conscience een diepgevoelde hulde en dankrede uit :

« Ik was een dwalend kind der kunst, zonder steun, zonder troost en myne droefheid lag diep verborgen in mynen boezem. My ontbrak grootheid en waerdering.

Hoe edelmoedig schonkt gy my die heilvlammen van myn leven ! — Gy hebt my met den naem van vriend ge-

Illustratie uit « Rikke-Tikke-Tak », door Ed. Dujardin

Het Wiertzmuseum te Brussel

noemd, en die naem heeft steeds als een troostend woord in mijn oor geklonken, het maekte my zoo groot, zoo moedig ! Want het scheen my toe dat de vriend van Gustaf Wappers groot genoeg was om aen de bevechtingen van het lot te wederstaen. Ook dreef de ramspoed en het ongeluk ongevoeld boven myn hoofd : myne glorie en myn onverderfbaer geluk bestonden en rustten in uwe edele ziel, die my een deel van den gloed die in haer brandt geschonken had... »

In 1840 was het tweehonderd jaar geleden dat P. P. R u b e n s overleden was. Te dezer gelegenheid werd de wereldberoemde schilder met luister gevierd door zijn vaderstad. H. Conscience maakte deel uit van het feestcomité en sprak bij de onthulling van Rubens' standbeeld een heerlijke lofrede uit.

Zoo was H. Conscience, na de crisis-periode en de dagen van veel zieleleed, opnieuw ingetreden in de wereld van kunst en hoogeren arbeid. Ook met den vriend zijner eerste jeugd, met J. de Laet, was hij wederom verzoend.

Conscience is steeds een vurig schaatsenrijder geweest. Toen hij op zekeren dag op de Januari weiden met zijn vriend de Laet aan 't schaatsen was, zag hij een meisje

wankelen en vallen... En... zoo heeft de vrouw haar vaste intrede gedaan in het leven van den kunstenaar. Hendrik geleidde Maria naar huis en maakte daar kennis met hare ouders : vader Peinen was een Engelsch diamantbewerker, die een der eersten dit vak in Antwerpen had ingevoerd ; moeder Peinen, een Hollandsche vrouw, wier ouders te Batavia geboren waren.

Vader Peinen, een knap en verstandig man, goed op de hoogte der gebeurtenissen van zijn tijd, kende Conscience, den schrijver van De Leeuw van Vlaanderen reeds bij naam, en ontving gulhartig den jongen man. Wanneer anderzijds Maria Peinen nadien aan vader Conscience werd voorgesteld, was deze al spoedig ook akkoord en bood haar een glas wijn... In Augustus 1842 werd aldus, in de Sint Jacobskerk te Antwerpen, het huwelijk ingezegend :

Daarmede waren de sombere dagen uit Conscience's hovenierstijd voorgoed van de baan. Voor den kunstenaar begon — zooals hijzelf zegt — het schoonste idealistische tijdstip van zijn leven. Liefde in den huiselijken kring en vrede in den hooggestemden arbeid !

Intusschen geraakten de eerste pennevruchten van onzen

kunstenaar door Duitsche en Engelsche vertalingen beroemd en geliefd in het buitenland.

In Vlaanderen, het land der ongeletterden, had Conscience met moeite 'n 241 inschrijvers gevonden voor zijn eerste boek. Nauwelijks een paar jaar later ging, gemakkelijker reeds, het aantal inschrijvers op De Leeuw van Vlaanderen tot 'n 480.

En nu, ál wat gedrukt was, 't was beduimeld en versleten van 't gaan door vele, vele handen. Herdruk was noodig... Zoovelen reeds hadden gelezen, voortgegeven aan vrienden en familieleden die eerste vruchten van een nieuwen bloei. Zoovelen reeds hadden gevoeld den machtigen daver van nieuw leven toen zij dat boek, hún boek, De Leeuw van Vlaanderen aan 't lezen waren gegaan.

Dat was nu eens een boek dat men alleen lezen kon als in een gloren van opgaande grootheid, als in een droom van een nieuw, stoer en stevig volk.

Het was nog geen vier jaar geleden dat de eenvoudige zeemanszoon, toen hij pas zes-en-twintig jaar oud was, zijn derde boek schreef, maar ditmaal een boek, machtig, als enkele boeken uit verre, voorbije tijden... een boek, ontzaglijk

als die grootsche dingen uit de vroegere dagen van profeten en mannen die de zon deden stilstaan en het water der zeeën scheidden.

Het was nog geen vier jaar... Intusschen was er echter veel wee en smart geweest. Doch opnieuw, bewuster en rijker dan voorheen, zou hij nu opgaan de wegen van kunst en verheffing.

Waren er niet wederom de geestdriftige vrienden die nogmaals aanmoediging en steun zouden brengen ? Was er niet de vrouw die de stille kracht zou wezen in zijn dapper leven ? Was er niet het volk dat zich meer en meer zou aanzetten aan de tafel zijner geestelijke spijs ?

Dat volk, waar hij zooveel voor voelde, had hij reeds geschonken een eersten droom van grooter en ruimer herleven.

Nu zal hij dien droom nieuwen inhoud en nieuwe groeikracht geven !

H. Conscience stond in die dagen trouwens niet alleen ! Hij die het eerst gezegd had : « Gij zult uw vaderland beminnen en zijn taal en zijnen roem », J a n F r a n s W i l l e m s namelijk, arbeidde reeds jaren op het terrein van kunst en letteren om ons volk tot de heerlijke herop-

standing aan te zetten. Met den vurigen hartstocht van den kunstenaar en den idealist, met den vlijtigen ijver vooral van den geleerde en den vorscher, wist hij den geestelijken polsslag van ons volk op te beuren en kracht bij te zetten. Deze J. Fr. Willems was een sterke persoonlijkheid, die geleidelijk aan de innerlijkheid, de diepvorsching van de Vlaamsche beweging in handen nam. Hij was de ernstige studieman die het als het eerst-noodzakelijke aanzag de taal te zuiveren van alle vreemde inmenging, van alle oneigen woorden en wendingen, en ten slotte van de anarchie der spelling : door boek en woord heeft hij den grooten stoot gegeven om onze taal een eenvormige schrijfwijze te bezorgen voor Noord en Zuid. In zijn merkwaardig tijdschrift, het Belgisch Museum, orgaan « ter bevordering van de Nederduytsche tael- en letterkunde », verscheen van zijn hand menige gedegen bijdrage ; door dit orgaan ook wist hij rondom zich te scharen een groep wezenlijke en daadvaardige keur-medewerkers.

Een tijdgenoot van dezen moedigen pionier was de hoogleeraar kanunnik J. B. David. Met al de energie en het gezag waarover hij beschikte, trachtte hij de Vlaamsche herleving vrij te houden van protestantsche invloeden uit

het Noorden. De schrijver van de Vaderlandsche Historie, professor van de Katholieke Hoogeschool te Leuven, was niet alleen vol bedrijvigheid op het philologisch terrein, maar hij wist eveneens in ruimere scharen belangstelling te wekken voor de eigen taal en het nationaal verleden. Uit dit ijveren is dan ook later het Davidsfonds ontstaan. Toen immers in 1846 J. Fr. Willems overleed werd de noodzakelijkheid ingezien het werk van dezen pionier op vaste gronden verder op te bouenw : zoo ontstond het Willemsfonds. Maar cultureele instellingen kunnen onmogelijk neutraal blijven... De katholieke bestuursleden voelden de onhoudbaarheid van den toestand, beseften ten slotte dat hun organisme naar een andere richting georiënteerd werd... en, kortom, in 1875 werd te Leuven het Davidsfonds gesticht, onder de leuze : Voor Godsdienst, Taal en Vaderland.

Baanbrekers waren toentertijde nog 'n Pr. van Duyse, die ons menig eenvoudig lyrisch gedicht schonk, en vooral als gelegenheidsdichter de gemoedssnaren van zijn volk aan het trillen wist te brengen ; 'n Ledeganck, die met zijn Drie Zustersteden — een verheerlijking van Brugge, Gent en Antwerpen in het heden maar

vooral in het verleden — een waren triomf beleefde ; 'n Th. van Rijswijck, intieme vriend van Conscience, die de gebeurtenissen van den dag bezong in frissche liederen die dadelijk het volk aangrepen en populair werden. En zoovele anderen nog ! Met min genialiteit wellicht, maar met evenveel vuur en overtuiging stelden zij zich aan 't werk om ons volk te helpen en naar een betere toekomst te leiden.

Vergeten wij hier ook niet de heerlijke taak die 'n Peter Benoit — een poosje later — op zich zou nemen, de taak namelijk « ons volk te leeren zingen ». Niet meer de eenvoudige volkswijsjes, maar de volle gulp eener geniale toondichtersziel. Deze begaafde man werd met recht en reden genoemd : de feestklok van Vlaanderen. Met één gebaar van zijn arm, met één zwaai van zijn orkeststok deed hij de beiaarden dingelen, de klokken galmen, de feestklanken beieren. En wie van ons kent niet, nu nog, die machtige fragmenten uit Oorlog, Rubenscantate, De Wereld in, Lucifer, De Schelde ? En wie voelt zich niet telkens ontroerd bij het beluisteren van het reeds dikwijls gehoorde Mijn Moederspraak?

En ook — in die heldhaftige dagen der eerste heropleving — 'n Aug. Snieders, de schitterende journalist, die tevens een onzer veelzijdigste romanschrijvers werd, telkens naar christen zin en zeden, en naar populairen trant. Wie heeft niet gelezen De Orgeldraaier, De Gasthuisnon, Het Bloemengraf, Het Zusterken der Armen, Op den Toren, Job Jeurick, De Speelduivel, Antwerpen in brand? En zoo voort.

Zeker en vast, zonder deze tijdgenooten, die even beslist de zaak aanpakten om het volksleven en de volkstaal op een hooger peil te brengen, zou zelf een Conscience niet hebben verwezenlijkt, wat hij nu bereiken kon!

Hij leerde zijn volk lezen

« Geen schooner titel voor de dankbaarheid van het nageslacht kon hij verwerven, dan de woorden die op den voet van zijn beeld staan gegrift : « Hij heeft zijn volk leeren lezen ! »

Kan. Dr A. Boon.

Dat Hendrik Conscience een poos in het politiek vaarwater verzeilde, en dat het nieuwe jaar 1843 niet onder voorteekenen van vrede en eensgezindheid in den kring van de Antwerpsche kunst- en taalliefhebbers inzette, mag hier wel terloops worden vermeld. Dit belette echter het stille werk van den schrijver niet!

Hoe men Schilder wordt, een ontroerende geschiedenis gegrepen uit het werkelijk leven van Conscience's onmiddellijke omgeving, was het eerste boek dezer nieuwe periode. Het is het innig-ontroerende levensverhaal van zijn vriend Edw. Dujardin — een oud schoolmakker van den schrijver — een metserszoon die door alle moeilijkheden heen van het lastige armoeleven, zich weet op te werken tot een knap kunstenaar. Het is diezelfde Dujardin in wien Conscience een flink medewerker heeft gevonden om zijn boeken te illustreeren. Hoe men Schilder wordt behoort stellig tot een der beste

werken van H. Conscience. Het succes — in minder dan veertien dagen was het volledig uitverkocht — was dus wezenlijk verdiend.

De Geschiedenis van België zou ook weldra klaar zijn en van de pers komen; dit boek werd aangekondigd als een « prachtuitgaef, versierd met ongeveer twee honderd houtsneden ; groote platen, versierselen, beeldletters, loofkransen en steerten, geteekend door Wappers (en anderen) » ; het zou « een gedenkteeken worden van belgische snij-, teeken- en drukkunst » ; « de zoo gespierde als wegslepende stijl van Conscience is te zeer algemeen bekend dan dat hij hier aenbeveling noodig had ». — Een ander prachtwerk, ook in het jaar 1843, was de uitgave in boekvorm van Wat een moeder lijden kan, versierd met 50 houtsneden. Begin December van datzelfde jaar wordt gemeld dat Conscience en zijn vrienden weldra een Vlaamschgezind dagblad zullen oprichten ; het zal heeten Vlaemsch België en te Brussel verschijnen, het wil zijn « onzijdig tusschen de staetspartijen ». Met het doel medewerking en inschrijving te verzekeren, doen Conscience, de Laet, Th. van Rijswijck en nog een ander vriend een omreis door Vlaanderen. En einde Decem-

ber werkt de schrijver van De Leeuw van Vlaanderen aan de Geschiedenis van Graef Hugo van Craenhove, een feuilleton voor het aanstaande dagblad...

Geen gemis voorwaar aan werklust en scheppingsdrang ! Heeft Conscience immers niet gezegd dat het was « het schoonste idealistische tijdstip van zijn leven » ?

In het begin van het volgend jaar — Vlaemsch België is reeds volop aan 't verschijnen — nemen H. Conscience en Th. van Rijswijck ook de redactie over van het Kunst- en Letterblad, en weldra ziet een nieuw werk van Conscience Siska van Roosemael het licht. Ook aan taalzuivering en taaljuistheid weet Conscience zijn aandacht te besteden : hoe broodnoodig het is uit den warboel te geraken van de verwarrende schrijfwijze van woorden én klanken om te komen tot een eenvormige spelling, beseft Conscience te goed. Daarom verschijnt zijn Sleutel der Gezuiverde Spelling.

Er is geen twijfel meer aan, de ontwaking van ons volk uit den geestelijken diepslaap is een feit geworden. Heeft Conscience door zijn eerste boeken, en vooral door

zijn Leeuw van Vlaanderen, den machtigen stoot gegeven om overal leven en bewustzijn te brengen, thans zet dat leven zich open in breedere horizonten en in bloeiende hoogte.

Ons volk wakker schudden, was de taak van zijn eerste boeken. Het een siddering injagen, en doen reikhalzen naar hooger, was het gevolg van zijn Leeuw van Vlaanderen.

Een volk dat leest, is een volk dat zich verheft boven den rompslomp van het dagelijksch leven, is een volk dat in kontakt komt met een wereld van hoogere gedachten en strevingen.

Waar de hoogere standen hun geestesvoedsel halen bij 'n Racine, Corneille, Molière, bij 'n Victor Hugo, Lamartine, en Châteaubriand, mag het niet zijn dat het gewone volk langer verstoken blijft van alle nobele waarden voor ziel en hart.

Dat Conscience, nu al, zich verheugen mag in het mooie succes van zijn arbeid, vinden wij reeds bevestigd in een bericht uit die dagen. En zeker zal 't hem een prikkel en een vreugd zijn geweest te vernemen hoe het volk, dit is

de gewone man met Vlaamsche zeden en Vlaamsche taal, naar zijn boeken grijpt :

« Dat de moedertael dagelyks by het volk veld wint, is eene waerheid die niemand zal durven tegenspreken ; en dat zy zelfs tot in de geringste volksklassen begint door te dringen, is ons dezer dagen door een wel klein maer treffend gebeurde bewezen geworden. Een tiental huisgezinnen, uit een der arme kwartieren te Antwerpen, hebben zich verstaen en brengen ieder zijn aendeel by om op het werk van den heer Conscience, de Geschiedenis van België, te kunnen inschryven. Dit loffelyk voorbeeld moet meer bemiddelde persoonen en welke niets voor hunne moedertael opofferen, ter beschaming verstrekken. »

Een tweede uitgaaf van Hoe men schilder wordt is intusschen ook aangekondigd...

Dit is het wonderbare ! Op zoo weinigen tijd een ongeletterd volk tot zoo'n leeslust aan te zetten, en dien leeslust steeds meer en meer te doen veralgemeenen...

Een volk dat, in zijn ontwikkelde lagen, geen ander lectuur had dan « De Ridder met de blauwe Zwaen » en andere prullaria, zoo in enkele, korte jaren aan de leestafel te zetten...

Zeker, het is wel waar dat Conscience een meester is in het vertellen, dat zijn pen zoo'n eenvoudige en toch vloeiende taal schrijft, dat zijn kunst zoo « ongekunsteld » is en heelemaal in eenstemmigheid met het verstands- en bevattingspeil zijner lezers. Conscience kent zijn volk in ziel en gemoed, en weet zijn vertelgave zoo wondergoed aan te passen aan wat dat volk begrijpen kan en liefheeft. Hij weet — was hij niet door en door een volksjongen ? — wat zijn menschen noodig hebben en hij weet hoe hij schrijven moet om te gaan van hart tot hart, zonder aanstellerij noch onbegrepen woorden.

En wat De Cuyper, een tijdgenoot van H. Conscience, over het werk van den kunstenaar zegt, zullen wij ook nu nog beamen :

« By Conscience is alles eenvoudig, natuurlyk, ongekunsteld, en des niet te min zuiver, sierlyk, breed van toets, ryk van kleur en warm van innerlyken gloed. Geen schryver heeft hem tot model noch gids verstrekt ; hy heeft zyn eigen pad gebaend ; zyne opleiding, zyn talent, zyne faem, alles is hy alleen aen zich zelven verpligt. Onder zyne pen krygt de landtael eene zwierige buigzaemheid, eene doorschynende helderheid, waer velen haer nauwelyks

Zilveren gedenkplaat, ter gelegenheid van het honderdste boek

STAD ANTVVERPEN

De Gemeenteraad van Antwerpen

GEZIEN de verschijning van het honderdste boekdeel der werken van

HENDRIK CONSCIENCE

Gezien de treffelijke hulde Hem te dier gelegenheid door het Belgisch Volk en door Zijne vrienden en bewonderaars uit den Vreemde gebracht ;

Dankbaar voor al den arbeid, door Hem tot opbeuring van den nationalen geest en ter verheffing Zijner medeburgers gevvrocht ;

Trotsch op den roem, door dezen Zoon van Antwerpen over Zijne Moederstad verspreid ;

BESLUIT

I Voor den Openbaren gevel der nieuwe Stadsbibliotheek, tegen den puntrop, op de Jetsenaire Plein in aanbouw, zal in name van Antwerpen Bevolking, op Stads kosten, HENDRIK CONSCIENCES STANDBEELD worden opgericht ;

II De plaats, waar dit beeld moet verrijzen, wordt, van heden af, CONSCIENCEPLEIN genaamd ;

III De Straat, langsheen aan de VVestzijde, langsheen de Volksbibliotheek, zal LEEUVV-VAN-VLAANDERENSTRAAT heeten ;

IV Op het huis, waar HENDRIK CONSCIENCE geboren vverd, zal een marmeren gedenkteeken vvorden aangebracht, den Volke dezen heerlijke geboortegrond herinnerende ;

Vvelke Besluiten aan het Gemeentebestuur van Beers, vergezeld van de leden : F. Markelbach, N. Capiau, A. Michiels en E. Geraets vvorde gedaan, bij de feestelijke zitting op 24 September 1881, te Beveel, ter eere van HENDRIK CONSCIENCE, ingericht, onmiddellijk te geven uit de aan hedig besluit.

Aldus gedaan ten Stadsraadhuize in Zitting van 24 September 1881

Op Bevel : De Secretaris — De Burgemeester-Voorzitter

De Plaatsvervanger Hoofdcommissaris

De Penningmeester Hoofdcommissaris

De Burgemeester-Voorzitter

De Burgemeester-Voorzitter

De Burgemeester-Voorzitter

voor vatbaer oordeelen. Over haer voert hy eene onbepaelde heerschappy; zy is in zyne hand een volgzaem werktuig, dat zich gedwee naer al de bewegingen van zynen wil, naer al de luimen zyner verbeelding schikt en plooit. Zonder zich om de kunstregelen en spraekvormen schynen te bekommeren, laet hy zich door eigen gevoel en smaek geleiden, en de woorden stroomen op het papier, zoo keurig, zoo welluidend als de gedachten die zy uitdrukken, vlug, klaer en ordelyk opwellen in zyn brein.

De nietigste stof weet hy zoo bevallig in te kleeden, dat zy al de waerde van het belangwekkendst onderwerp erlangt. De tooneelen die hy beschryft kan hy ons zoo levendig, zoo waer voorstellen dat wy ze voor onze oogen meenen te zien gebeuren. Hoe langer zyne verhalen duren, hoe meer zy de aendacht boeijen en onze deelneming gaende maken. In zyne schryfwyze ligt iets zoo eigenaerdigs, zoo verrassends, zoo natuerlyk betooverends dat men zich geroerd, begoocheld en weggesleept voelt».

Doch, het was niet alleen die eenvoudige ongekunstelde taal die H. Conscience zoo'n heerlijk succes verzekerde. Wanneer van nu af elk jaar, om zoo te zeggen regelmatig, een paar nieuwe boeken van zijn hand verschijnen, en tel-

kens met nieuwen, gretigen lust worden gelezen, dan is zulks doordat de Conscience-boeken zoo heelemaal gesteld waren naar den smaak van dien tijd.

De smaak van dien tijd, het was de versiering van het leven met zonnelach en sterrengemonkel, met dichters en vedelspelers, gezeten aan 't blauwe water waarop blanke zwanen drijven.

De smaak van de menschen dezer periode, het was de begeerte naar de opsmukking van het leven, met praalstoeten en bruiloftskleeren, met maagden in witten tooi en engelen met ongerepte bloemenruikers, met schoone verhalen uit de wereld van toovergodinnen en lieve sprookjes.

De overdaad van het hart, de overweldiging van het gevoel was toen inderdaad het kenmerk van den tijd. Het kalme, nuchtere redeneeren, het zakelijk aanpakken, het beheerscht-staan tegenover de gebeurtenissen, neen, dat niet ! Het gevoel triomfeerde. Natuur en leven en mensch, 't werd alles aangevoeld, dweepend en hartstochtelijk. Men bestudeerde de dingen en de gebeurtenissen niet met het kalme, koele, ontledende verstand, maar met den warmen gloed van het hart. Ieder brokje natuur werd door de dichters en kunstenaars bezongen, telkens als een nieuw ont-

dekt wonder. Liefde en leven, 't was steeds een zweven in de hoogere sfeer van droom en verbeelding. Het dagelijksch bedrijf der menschen werd door de zangers verheerlijkt als een zaak van 't reinste gevoel, met elken dag een nieuwe ontroering in zaligheid en geluk.

Romantisme ! Aldus noemt men de houding van de schrijvers en kunstenaars dezer dagen. Romantisme ! Aldus was dan ook de kunst dezer tijden.

Het was trouwens de kunst die het best en het gemakkelijkst tot het volk komen kon.

Dit is gemakkelijk te begrijpen. Het volk van toen leefde niet in de periode van tot de spits gedreven verstandsontwikkeling ; het stond zoo eenvoudig, zoo vroom, zoo argeloos in het leven. Elke groote gebeurtenis in het menschelijk bestaan, het was niet zoozeer een verstandelijke verovering, een blijdschap om nieuwe intellectueele waarden, dan wel een gevoelszaak. Wat telkens den diepsten indruk naliet in het leven van dit volk, het was niet zoozeer een verstandelijke vondst noch een verstandelijke vreugde, dan wel een siddering in het hart. Het centrum van hun leven, het was het hart, en niet het koel-redenee-

rend verstand. Een lach of een traan waren de oprechtste uitingen van het innerlijk zijn.

Dat de kunstenaars — kinderen van hun tijd ! — in deze periode meer getrokken waren naar het leven van droom en verbeelding, gevoel en hartstochten, dan naar het leven in zijn onverbloemde, onopgesmukte realiteit, is dus gansch natuurlijk.

Boeken vol ernstige wetenschap en hooge wijsheid waren voor onze menschen gesloten met zeven sleutels.

Dat Hendrik Conscience de waarachtige kunst bezat zoo gemoedelijk, zoo gevoelig te vertellen, ziedaar dus het geheim van zijn succes. Het volk — zijn volk vooral — hield van het warme woord waarin men den polsslag voelde van het hart, waar men het dwepen vernam van verliefde harten en edele ridders.

Van hoogerhand mocht H. Conscience zich intusschen in daadwerkelijke aanmoediging verheugen. Had hij niet, verscheidene malen reeds, geldelijken steun ontvangen vanwege Koning en Regeering ? In 1845 werd hij benoemd tot Ridder in de Leopoldsorde. En in October van datzelfde jaar las men in het Staatsblad : Hendrik Conscience, griffier aan de Koninklijke Academie te Antwerpen, is aan-

gesteld tot aggregaat-leeraar aan de Hoogeschool te Gent. Toen te dezer gelegenheid de plechtige aanstelling plaats had in de groote zaal der Universiteit, sprak de Minister onder meer :

« Neen, myne heeren, het staetsbestuer kon de tytels niet miskennen die de vlaemsche schryvers onzer dagen tot onze dankbaerheid hebben verkregen. Met ze te hechten aen een eerbiedwekkend lichaem, dat hooggeplaetst is in de openbare achting, heeft het Staetsbestuer aen hunne bekwaemheden eene regtveerdigheid bewezen, welke het nageslacht ons zou verwyten hun niet te hebben durven laten wedervaren. Indien deze letterkunde in vyftien jaren meer voortgang heeft gedaen dan gedurende de laetste twee honderd jaren, dit is myne heeren, omdat niets het vernuft zoo vruchtbaer doet ontspruiten als de overtuiging dat men werkt voor een vaderland dat aendachtig is op den arbeid zijner zonen ».

Hendrik Conscience was in die dagen werkelijk een zoon van zon en glorie. Overal waar hij kwam moest hij spreken het aandachtig en eerbiedig aanhoorde woord van Vlaamsch leven en Vlaamschen groei ; overal wist hij de honderden toehoorders onder den toover te brengen van

zijn redenaarstalent. Ook zijn werkzame pen rustte niet ! Zijn apostolaat « ons volk te leeren lezen » zette hij voort, steeds onvermoeid, en met nieuwe bezieling. Telkens ontstaan nieuwe boeken, boeken die gegrepen zijn uit de werkelijkheid van het Vlaamsche stilleven.

Dat er intusschen, in de politieke wereld waar Conscience nogmaals af en toe ook zijn vurig woord zou zeggen, nu en dan heel wat herrie was en bitsigheid, geeft geen wonder. Dat het niet altijd, tegenover Conscience, een eerlijke strijd der gedachten was, een strijd op hooger plan, ook dát geeft geen wonder. Conscience werd zoo dikwijls aangevallen... omdat hij Conscience was !... Waar eere is, is ook nijd ! Nu eens verweet men hem verkocht te zijn aan de klerikale partij ; een andere maal, dat hij de propagandist was ten voordeele van zijn vriend Th. van Rijswijck en die andere liberale kandidaten.

Laten wij het politiek terrein echter onbetreden : het ligt door alle tijden vol angels en klemmen ! Trouwens, Conscience als politieker is lang reeds vergeten ; als romancier, als de man die ons volk leerde lezen, blijft zijn figuur onaangetast.

Ons gaat vooral aan zijn weergalooze vruchtbaarheid en zijn onovertroffen kunstarbeid tijdens deze periode.

Het groot werk dat thans op zijn litterair getouw staat, het is de historische roman Jacob van Artevelde, een boek dat een drietal deelen zal omvatten. Zooals hij in zijn Leeuw van Vlaanderen het machtig gedicht had geschapen van Vlaanderen's heldentijd, wil hij nu het beeld doen herleven van den Wijzen Man van Gent die — zooals Conscience het zegt — « door de magt van zynen geest alles beheerscht wat hem omringt, de volkeren door zyne ontwerpen en daden verbaest, en door de vorsten zelven wordt erkend als een wonder van vernuft, van welsprekendheid en van wijsheid ; — een gentsch burger, die gedurende zynen openbaren levensloop, de raedsheer, de vriend of de vyand was der magtigste koningen van Europa, en, ten koste zyner rust en zyns levens, het dierbaer vaderland opvoerde tot het toppunt van grootheid en van magt ».

Wanneer Conscience, moe of overspannen, rust zoekt en vrede in de eenzaamheid, stapt hij zoo graag naar zijn geliefde Kempen. Van in zijn soldatentijd reeds was 't hem daar zoo innig, zoo gemoedelijk. Die eerste indrukken zijn

hem bijgebleven, en steeds keert zijn hart en zijn verlangen er heen. Zoo onder meer in 't jaar 1849.

Er ligt achter hem het vele zwoegen en het nachtwerk, om zijn Jacob van Arteveldе klaar te krijgen ; gansche stapels papier, vol-gepend voor nieuwe boeken, liggen op de werktafel ; de politiek met haar wel en wee laat hem geen moment gerust ; er is gekomen de smart om het afsterven van zijn vader, die alleszins een hartelijk en stevig man voor hem was geweest... En nu voelt Conscience zich ziek naar ziel en zenuwen ; ook de maag ligt hem als een last.

Waarheen om zich te herstellen en om nieuwen levensmoed te herwinnen ? Naar het land van De Loteling, naar de heide... Drie maand ongeveer zal hij er doorbrengen. Dan schrijft hij, als voorrede tot dat gevoelvolle bestgeslaagde Kempenverhaal :

« Gy, myne goede vrienden, die den vertelder toch getrouw gebleven zyt, hoe erbarmelyk zyn naem ook door aengehitste driften over en weder werd gesleurd, — ik breng u heden eene goede tyding.

Ik ben ziek geweest.

Myn geest was vermoeid, myne ziel onttooverd, myn

lichaem krank. Ik, door God ten minste met sterkmoedigheid en met een omvattend liefdegevoel begaefd, ik zonk neêr in den kolk der bitterste moedeloosheid, en ik voelde met afschrik een doodend vergif — misschien den haet tot het menschdom — in mynen verengden boezem zinken.

Heb ik niet, voor de eerste mael myns levens, in deze onbegrypelyke tyden, alle baetzuchtige driften in werking gezien ? Naekt, schaemteloos ? Het grootste kwaed, de laster, gewettigd door de worsteling gelyk de moord gewettigd wordt door den oorlog ? En dan, de heiligste zaek, de zaek van Vlaenderens verheffing ? De zucht myner jeugd, de arbeid myner mannelyke jaren ?... Maer zwygen wy daerover ! Ik heb eene wonde in het hart ; zy mogt weder aen het bloeden gaen. — Spreken wy liever van zoete herinneringen.

Dry maenden bragt ik door op de heide : — gy weet, dit schoone oord waer de ziel in haerzelve terugkeert en rust geniet ; waer alles zingt van vrede en stilte ; waer de geest, in tegenwoordigheid van Gods oorspronkelyke schepping, den looden sluijer der overeenkomst wegwerpt, de maetschappy vergeet, en met hernieuwde jeugd opstaet uit zyne banden; waer elk gedacht de vorm van het gebed aan-

neemt ; waer alles wat niet met de frissche ongedwongene natuer overeenstemt uit het harte valt ?

ô, Daer, daer is vrede voor het afgemat gemoed, daer is nog jonge kracht voor den afgesloofden mensch ! »

Onderwijl gaat het succes van H. Conscience steeds verder bij zijn volk en ook over de grenzen. Nieuwe vertalingen zijner werken zien gedurig aan het licht; in de grootste Europeesche tijdschriften worden artikels geplaatst over het werk van onzen schrijver en over de herleving onzer taal en kunst.

Het jaar 1850 zet in met het verschijnen van het reeds vernoemde, zóó gemoedelijk, zóó roerend verhaal uit het Kempisch volksleven, De Loteling. In Juni is het de beurt aan het humoristisch verhaal Baes Gansendonck. En zoo gaat het voort, in een tempo van buitengewone vruchtbaarheid ! Ditzelfde jaar komen nog van de pers Houten Clara en Blinde Rosa. Intusschen leest hij, in de vriendenkringen, fragmenten voor van een nieuwen roman De arme Edelman.

Wij zegden het reeds dat Conscience in het volle teeken stond van het romantisme, het tijdstip van over-gemoed en

over-gevoel, van droom en verbeelding. En wij wezen er dan ook op hoe Conscience door zijn weergaloos hanteeren van het romantisme in zijn vertelkunst, het geheim had gevonden van zijn algemeen succes.

Doch, dit succes is ook nog aan een andere oorzaak te danken. Conscience is de fijngevoelige die weet wáár zijn onderwerpen te halen. Hij wandelde in de tuinen van Vlaanderen, hij bracht vele avonden door rond den haard bij avondlicht, hij koutte gezellig en gemoedelijk in de intieme kringen van zijn volk : zoo wist hij wat zijn menschen noodig hadden om met belangstelling naar hem te luisteren ; zoo wist hij waar hij zijn verhalen zoeken moest om onmiddellijk door zijn volk begrepen en gewild te zijn.

Conscience wist, als geen, zijn onderwerpen zoo te kiezen dat zij in den schoonen zin van het woord mochten genoemd worden : uit het volk, voor het volk.

Dat er in ons volk nog iets gebleven was van dat middeleeuwsch leven « in eer en deugd », dat ons volk — als in vroegere dagen — zijn handel en wandel steeds richtte naar de lichtende punten « altaar en haard », geen die het beter wist dan Hendrik Conscience.

Het Vlaanderen der Lieve-Vrouwkapellen, het land van

het heilige Moederschap, de streek van het diep-eenvoudige maar vrome leven, dat was het gebied waar Conscience op verkenning toog.

Alzoo is Conscience geworden de schitterende romancier der Kempische heide en der Vlaamsche stillevens. Op eenige zeldzame uitzonderingen na verhaalt hij het rustige patriarchale buitenleven en het neerstig bedrijf der volksklasse onzer steden. Alles onder zijn hand wordt een idylle van vroom en deugdzaam gebeuren en rein-zedelijk leven. Zijn allerbeste bladzijden — denken wij b.v. aan De Loteling — zijn het levensverhaal van eenvoudige, gevoelige, eerlijke menschen ; of het levensverhaal van lieden, — laten wij vermelden : Hoe men schilder wordt — die in naarstig pogen en deugdzaam bestaan tot hun edel doel geraken. Hij let niet op de ruwe realiteit van de dingen ; hij ziet alles aan den schoonen kant, aan den kant van liefde en zondeloosheid, van innerlijke vreugde en ziele-triomf. In elken tuin ziet hij de bloemen, geniet hij den geur, de doornen weet hij te vermijden ; tegen de steenen schopt hij niet.

De lezers van Conscience — dat argelooze volk van eenvoudig en nederig betrachten — ze voelen onmiddellijk

het innige verband tusschen hun leven en het leven zooals het verteld wordt in die boeken van den Antwerpschen volksjongen.

Zelfs daar waar Conscience het historisch verleden wil uitbeelden, of het leven in hoogeren burgerstand, toch blijft er steeds het eenvoudige, het volksche. Hoe hij ook grijpt in de vroegere tijden van helden en reuzengestalten — De Leeuw van Vlaanderen, Jacob van Artevelde — of in de middens van aristocratie — De arme Edelman, De Geldduivel — altijd toch blijft er een brok volksleven in verwerkt. Geen enkel Conscience-boek staat vreemd en zonder verband met het volksgevoel en met den volksaard.

Dat gedurig verband tusschen boek en lezer, dat ononderbroken geestelijk vloeien van ziel tot ziel, dat ongekunsteld aansluiten bij de traditie, ziedaar dan ook een tweede reden van Conscience's klimmenden bijval.

We kunnen hier niet al de pennevruchten van den schrijver bespreken. Alleen tijdens de vijf laatste jaren van zijn verblijf te Antwerpen liet hij verschijnen : in 1853 : De Grootmoeder, De Boerenkrijg, De

Plaeg der Dorpen; in 1854: Hlodwig en Clothildis; in 1855: Het Geluk van Rijk te zijn; in 1856: Moeder Job, De Geldduivel. — Het woord « weergalooze vruchtbaarheid » is stellig niet overdreven !

In 1857 werd Conscience aangesteld tot arrondissementskommissaris te Kortrijk.

Het was voor de Antwerpsche kunstmakkers een zware slag ! Bij gebrek aan bezieler en leider zou 't artistieke en Vlaamsch-willende leven er een geweldigen knak krijgen.

Zijn vele vrienden wisten al te goed wien zij in hem verloren. Geen wonder dan ook dat het afscheidsmaal plechtig doorging en dat hem, te dezer gelegenheid, een prachtig geschenk werd aangeboden : een zilveren beker, kunstig gedreven, dragend onder andere de beeltenis van den heengaanden vriend.

Maar 't begon slecht te Kortrijk... Toen mevrouw Conscience in de nieuwe stad aankwam — de arrondissementskommissaris was reeds enkele dagen zijn ambtsbezigheden aan 't regelen — was het zoo'n koude Maartdag, dat de vrouw verplicht was in allerijl intrek te nemen bij een gastvrij burger om haar ziekelijk dochtertje in een warmer

kamer te brengen. 't Was te laat ! Claraatje was zoo ziek dat het kindje, na enkele dagen, in de armen van vader bezweek.

Wanneer de eerste lentebloemen aan 't bloeien gingen, verliet Conscience de woonst van den gullen burger en betrok de inmiddels gereed-gemaakte woning. Een huis, heerlijk als een kasteel, met een hof vol groen en boomen, een gedroomd midden voor een dichtersnatuur ! Eens kwam de Koning, in hoogsteigen persoon, hem hier bezoeken ; op den schouder van den kunstenaar geleund, wandelde hij door den zonnigen tuin. Voorwaar, aan aanmoediging had Conscience geen tekort !

En wederom loopt de pen over het papier... Te Kortrijk schreef hij onder meer : Batavia, De Omwenteling van 1830, Simon Turchi, De Kwaal des Tijds, De Jonge Dokter, Het Yzeren Graf, Bella Stock, De Burgers van Darlingen, Het Goudland, Moederliefde, De Koopman van Antwerpen, Een Uitvinding des Duivels, De Ziekte der Verbeelding,

Bavo en Lieveke, Valentyn, De Burgemeester van Luik.

Het ontbrak den dichter ook geenszins aan achting en waardeering vanwege de Kortrijksche menschen. Reeds in 1857 hadden de bewonderaars van Conscience's talent, den schrijver van De Leeuw van Vlaanderen — met daarin die machtige bladzijden over het gebeuren rondom Kortrijk en Groeninge — een feestelijk banket aangeboden. In 1859, het volgend jaar dus, werd te Kortrijk een tentoonstelling geopend van beeldende kunsten; Conscience werd tot voorzitter van het Komiteit verkozen. De voornaamste ingezetenen van de gansche omstreek rekenden het zich tot een buitengewone eer Conscience te mogen ontvangen. Er was zelfs een burgemeester die elk jaar een groot feestmaal hield ter eere van den kunstenaar...

Toch was zijn hart niet te Kortrijk ! De drang van zijn bloed ging naar Antwerpen, stad zijner geboorte, stad zijner eerste en meest begrijpende kunstvrienden.

« Antwerpen — sprak hij eens — is het licht en het leven mijns herten. Het is het middelpunt der Vlaamsche Beweging, die haren gloed over Vlaamsch-België uitspreidt; het is de stad der kunstenaars, die door hun scheppend

Zilveren gedenkplaat, ter gelegenheid van het honderdste boek

STAD ANTVVERPEN

De Gemeenteraad van Antwerpen

GEZIEN de verschijning van het honderdste boekdeel der verzam van

HENDRIK CONSCIENCE

Gezien de feestelijke hulde Hem te dier gelegenheid door het Belgisch Volk en door Zijne vrienden en bevvonderaars uit den Vreemde gebracht ;

Dankbaar voor al den arbeid, door Hem ter opbeurung van den nationalen geest en ter vereedeling Zijner medeburgers gevvrocht ;

Trotsch op den roem, door dezen Zoon van Antvverpen over Zijne Moederstad verspreid ;

BESLUIT

I Voor den Oostelijken gevel der nieuvve Stadsbibliotheek, tegen den puntrap op de Jezuieten Plein in aanbouw, zal in name van Antvverpens Bevolking, op Stads kosten, HENDRIC CONSCIENCES STANDBEELD vvorden opgericht ;

II De plaats, vvaar dit beeld moet vertijren, vvorde van heden af CONSCIENCEPLEIN genaamd ;

III De Straat, loopende aan de VVestzijde, langsheen de Volksbibliotheek, zal LEEUVV-VAN-VLAANDERENSTRAAT heeten ;

IV Op het huis, vvaar HENDRIK CONSCIENCE geboren vverd, zal een marmeren gedenkteeken vvorden aangebracht, dat Volk dezen heugelijke gebeurtenis herinnerende ;

Vvelke Besluiten Jan van Beers, vergezeld van de leden F. Markelbach, N. Cuypers, A. Michiels en E. Gittens vvorde gelast, bij de feestelijkheden, op 24 September 1881, te Brussel, ter eere van HENDRIK CONSCIENCE ingericht, mededeeling te geven van de aan hogdag besluit.

Aldus gedaan ten Stadsraadhuize in Zitting van 24 September 1881

Op Bevel : De Secretaris

De Burgemeester Voorzitter

De Antwerpsche hulde bij het verschijnen van het honderdste boek

Standbeeld van Hendrik Conscience te Antwerpen (Conscience-plein)

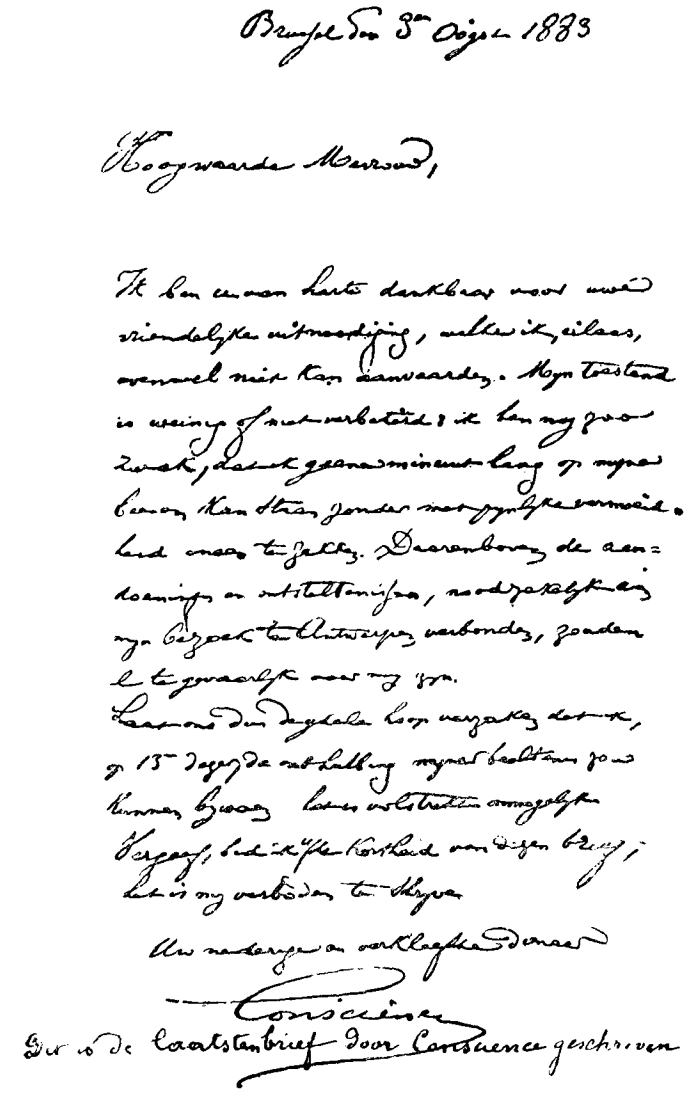

De laatste brief. (Eigendom van beeldhouwer Vereycken, Antwerpen)

Standbeeld van Hendrik Conscience te Antwerpen (Conscience-plein)

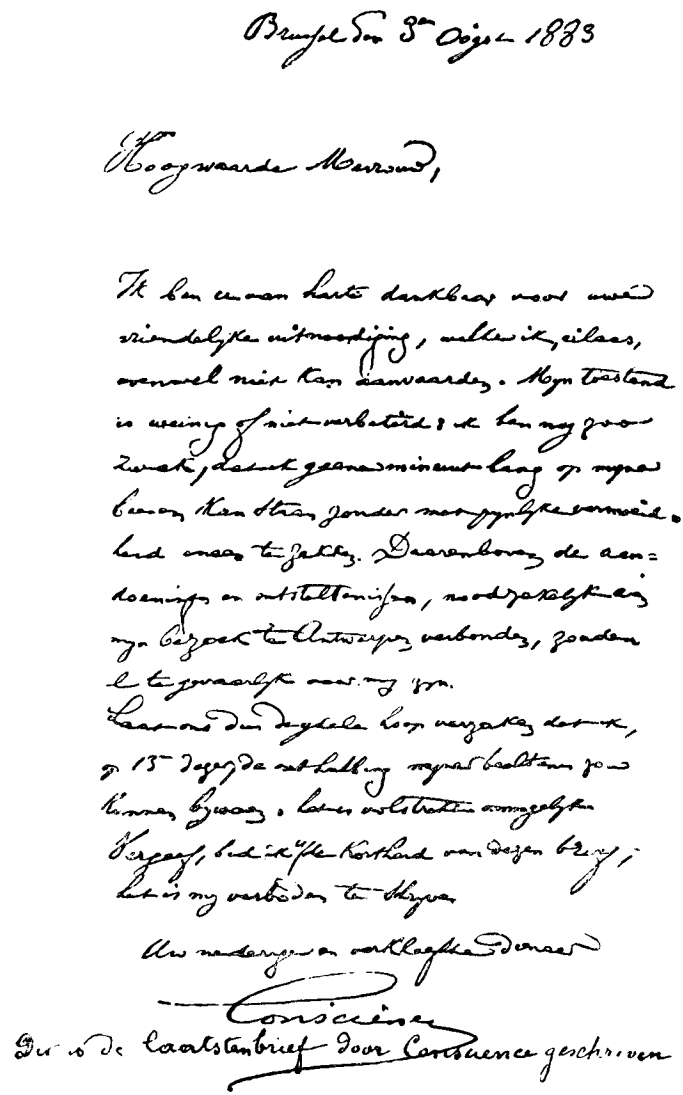

De laatste brief. (Eigendom van beeldhouwer Vereycken, Antwerpen)

genie een helderen straalkrans aan ons vaderland geven ; Antwerpen is daarenboven de plaats, waar mijn beste vrienden wonen — zij, die mij immer moed inboezemden op mijn loopbaan ; het is ook dáár, dat mijn vijanden zijn, die echter ook op hunne beurt, mij moed in het hert hebben gegeven. »

Reeds in 1859 schreef hij naar een zijner beste vrienden : « Sedert dat ik hier woon, en het is meer dan twee jaer, heb ik nog nooit van myn werk met iemand gesproken en heb er ook nooit iets aan iemand van gelezen. Werk aldus in de woestyn, zonder te weten wat men doet, zonder aenmoediging noch spoorslag ! Het is niet gelukkig, en het verlamt de krachten. Voeg daerby, als myn werk verschenen is, dat niemand er my van spreekt. Nood en plichtgevoel alleen doen my arbeiden. Onder dit opzigt zyt gy gelukkiger dan ik. Misschien zyt gy het handgeklap en de bravo's reeds moede door overmaet ? Het is toch zoo weldoende en zoo zoet, die wierook, dien de kunstenaer in persoon inoogsten mag...

Myne vrouw en myne kinderen zyn, Gode lof, gezond. Is ons het gemoed een beetje ziek, dan mag het wel de

zucht naer eene groote stad, met kunsten en kunstenaren zyn, die ons doet lyden. »

In 1867 verhuisde Conscience naar Brussel, waar hij tot Bewaarder van 't Wiertz-museum benoemd was. Het was een sinecuur hem door den toenmaligen Vlaamschminnenden minister van den Peerenboom bezorgd : hier zou de grijs- en moewordende dichter een rustige eeretaak kunnen vervullen, een verdiend loon na zoo een leven van dapper werk.

Het kon een frissche opmontering worden na het drukke kommissaris-werk te Kortrijk, en na de verveling in deze stad met haar « bewoners van groote gesloten huizen ». Een opmontering ?

Helaas niet tijdens de eerste periode ! Toen Conscience en zijn gezin voorgoed zich ingeburgerd voelden in het leven der Brabantsche hoofdstad ; toen de dichter nieuwe vriendschapsbanden had aangeknoopt en vroegere vrienden den weg hadden hervonden naar zijn heerlijk huis, waar zooveel zon en zooveel kunst was, toen kwam de vreeselijke slag...

De moordende typhuskoorts hing zwart en zwaar boven de stad.

Vlucht de stad uit, verre, verre weg naar West-Vlaanderen ! gebood de wanhopige vader aan zijn oudsten zoon, Hildevert, een stevigen jongeling van een-en-twintig jaar. Vlucht, en haast u ! Want reeds is de geesel binnen onze muren ! moest Conscience herhalen alvorens die zoon weg wou... En de jongste, de aanvallige, twaalfjarige Hendrik, de lieve knaap, die de vreugde was van vader en moeder, bleef te huis... in het bed...

Op een avond rukte men snokkend aan de bel. Een spoedbericht uit Diksmuide... « Kom seffens ! Hildevert is stervend ! » De kwaal had inderdaad den armen jongen op de hielen gevolgd... En toen Conscience in het Vlaamsche stadje afstapte, had hij nog nauwelijks den tijd om zijn zoon met een kus en een kruis de eeuwigheid te zien ingaan...

Maar de beker der bitterheid is niet ten volle gedronken. Daar, te Diksmuide, stopt een ongeluksbode een papiertje in de handen van den radeloozen vader : « Hendrik is zeer zwak ! Stel niet uit... »

Twee dagen later, den 2 Februari 1869, drukt de gefolterde man het koude lijk van zijn tweeden zoon in de armen...

Zulke beproeving breekt de sterkste zielen. Het is de onbeschrijfelijke ontmoediging geweest in het gevoelvolle leven van den dichter...

Laten wij geen woorden gebruiken om de snerpende smart van den vader weer te geven... De feiten !... Al de onbetaalbare schatten die H. Conscience sedert meer dan vijf-en-dertig jaar aan letterkundige nota's, wetenschappelijke aanteekeningen, bijdragen tot zijn eigen gedenkschriften, doch vooral, aan menigvuldige huldeblijken en brieven vanwege de meeste Europeesche figuren had weten te verzamelen, ze werden in een crisis van wanhoop in het vuur geworpen... Briefwisseling van mannen als Alex. Dumas vader, Alex. von Humboldt, 't werd al de prooi der vlammen...

Er bleef H. Conscience niets meer over dan vrouw en dochter..., twee nobele harten die hem langzamerhand zouden opbeuren.

Wanneer het diepe wee stilaan aan 't luwen gaat, en de pen opnieuw over het papier begint te loopen, zal de eenzame man gade en dochter als zijn beste kunstrechters nemen : 's avonds leest hij hun voor, wat hij gedurende den dag geschreven heeft. Zoo keert in den verminkten huis-

kring, geleidelijk aan, de vreedzame arbeid terug. In 1869, het jaar der tragische beproeving, zag geen enkel Conscience-boek het licht ! In 1870 verschijnt De Kerels van Vlaanderen : al is dit boek maar een late nabloei van zijn eerste heldengewrocht, een nabloei van minder kracht en minder bedied, 't is toch voor den dichter een daad van heropleving geweest na de inzinking van 't voorbije jaar. En het is, na De Leeuw van Vlaanderen, Jacob van Artevelde, nogmaals een strijdleuze « voor het behoud van onzen eigen aerd, van onze volkskracht en van onze moedertael ».

Nadien verschijnen nog : Een O te veel, Koning Oriand, Een Goed Hart, Een stem uit het Graf, Een Slachtoffer der Moederliefde, De Minnezanger, De Baanwachter, De Keus des Harten, Everard 't Serclaes, De Oom van Felix Roobeek, De Schat van Felix Roobeek, Het Wassen Beeld, Een Welopgevoede Dochter, Een Gekkenwereld. Geld en Adel, en zoo voort...

Met de steeds stijgende « veelheid » kan men echter, in de laatste tijden, niet meer zeggen dat ook de « hoedanigheid » aan 't stijgen gaat.

Is het de haast om nóg en nóg te schrijven ? Of is het de eens zoo mannelijke energie die aan 't verzwakken is ? Of wellicht de geest en de verbeelding die niet meer zoo frisch en zoo levendig zijn ?

Wat er ook van weze, H. Conscience wordt oud... De man voelt zich stilaan moe, en vooral, de maag wordt hem een folterend orgaan.

Hij die eens zoo gezwoegd en geijverd had om het hoogste toppunt te bereiken op het gebied van « de kunst der letteren », kwam nu stilaan, met gansch zijn hart naar « de kunst van grootvader te wezen ».

Inderdaad, zijn eenig-overgebleven kind, zijn beminde dochter was in het huwelijk getreden ; zij was sinds eenige jaren mevrouw Antheunis-Conscience. En reeds speelden drie lieve kleintjes in den tuin ; voor « bon-pa » waren zij zijn laatste levenslust en zijn laatste zorg.

Conscience, die altijd een hartstochtelijk wandelaar was geweest, — tijdens zijn eerste levenshelft, in de stille, vreedzame Kempen of aan de zeekust, later meer in het

Brabantsche en in de Ardennen —, trok nu zoo graag naar Halle waar zijn schoonzoon vrederechter was, waar zijn dochter hem steeds wachtte en waar de bevallige kleinen hun grootvader op den rug klommen.

Daar, te Halle, midden de schoonheid van het deinende landschap, heeft hij nog menig uur gesleten, wandelend en genietend... Wanneer hij, na die uitstapjes, rust begeerde en huiselijke gezelligheid, dan trok hij het huis van den vrederechter binnen, waar de deuren altijd openstonden en de leunstoel hem riep. Doch, wanneer hij na een tocht door de velden zijn wetenschappelijke vondsten wou aanteekenen, of den schrijversdrang gehoorzamen moest, dan wist hij daar, voor hem, ergens een rustige herbergkamer vrij staan : en trots de jaren, werd de mensch nog eens dichter en droomer...

Juni 1882 was het begin van het einde. Een der eerste dagen dezer maand ging de schrikkelijke mare over Vlaanderen : Conscience is erg ziek ! Driemaal bloed gespuwd. Zeer zwak. Alle hoop echter niet verloren...

Wie Conscience kende in het intieme van zijn leven, wist wat het beteekende...

Reeds in September 1880 had hijzelf geschreven : « Sedert vele jaren heeft een lichaamsongemak, gepaard met maagpijnen, opdrang van bloed en groote ontsteltenis der zenuwen, mij gedwongen van alle vriendenfeesten afwezig te blijven... Nu, sedert een paar maanden, heb ik gedurig hertkloppingen, die bij de minste onregelmatigheid in eten of drinken onverdragelijk worden en lang aanhouden ».

Den waren aard der ziekte vermoedde Conscience toen nog niet. Een toeval echter bracht hem tot de ontdekking van de vreeselijke waarheid. « Van dien stonde af — zegt zijn vriend Pol de Mont in een studie over den dichter — kende hij geene rust meer. Hij verslond het eene geneeskundig werk na het andere, deed op zijn eigen lichaam vaak gevaarlijke waarnemingen, en slaagde er alleen in, zijn zenuwgestel tot den hoogsten graad te overprikkelen, zich alle kalmte des gemoeds te ontrooven, en het oogenblik zijns doods te bespoedigen. Dag aan dag teekende hij op een daartoe bestemd notaboekje de vorderingen der ziekte aan, en bezat van dan af de volste zekerheid, dat alle hoop op genezing hem ontnomen was ».

Moeder en dochter brachten de zorg van gansch hun hart. Doch 't baatte niet. Al kroop de veroordeelde man, in

zijn beste uren, op beide knieën van de eene plaats naar de andere, van de eene bloem naar de andere, om in die schoone aanwezigheid met de natuur, in die open lucht in den tuin, nog eens zijn jonge jaren te herleven, dit alles was slechts zelfbedrog. De onverbiddelijke ziekte ging haar gang. Tot wanneer dan dit bittere nieuws over den lande ging...

Dat bloed-spuwen beteekende : het laatste leven dat aangevangen was. Nog een zomer. Nog een winter. En nog eens een zomer...

« Zooals hij daar zat, met zijnen nog steeds scherpen en verstandigen blik, zijn hoog en van diepe rimpels doorgroefd voorhoofd, de ingevallen wangen en den vooruitspringenden puntigen neus, zijn ontvleeschde handen en armen verbergende in de breede mouwen van een grijzen, rood-gezoomden tabbaard, kwam hij mij, beglansd door de gouden Julizonne, die door de bladeren over ons scheen, als een aartsvader voor, als een ziener, wiens blik verder reiken zou dan die der gewone stervelingen ».

Toen hij daar zat, zóó, onder de boomen in zijn tuin te Brussel, uitgeput in het lichamelijk gestel, maar frisch nog in den geest, sprak hij tot zijn vriend d e M o n t

dat schoone, edele woord « Dichter zijn, jongen, dat is priester zijn ! Dat mag men nooit uit het oog verliezen. Rein, vlekkeloos moet de wandel van den kunstpriester blijven ».

Geen winter zou de nobele man nog beleven ! Toen de najaarsbloemen bloeiden hun laatsten bloei en geknakt werden om aan het lijdensbed te worden gezet... toen knakte ook het leven van Vlaanderen's grooten Dichter... Zijn stervende mond was, onverstaanbaar haast, nog eens een roep geweest naar de zon, de bloemen... En... « Antwerpen.. Antwerpen.... » dát was het afscheid.

Een inwendige bloedstorting van de maag naar de keel, had den levensloop besloten. Dit geschiedde op Maandag, 10 September 1883, tusschen vijf en zes uur in den namiddag.

Het lijk werd op een praalbed gelegd. Het edele hoofd, omkranst door zilveren haren en zilveren baard, rustte op een wit satijnen kussen. Het ziellooze lichaam was met witte rozen bedekt...

Daarbuiten scheen de zon... En soldaten stonden op wacht rond het Wiertz-museum om het volk, het gedurig aanschuivende volk in bedwang te houden.

Naast het gebalsemd lichaam van den grooten Man legde men een perkament dragende dit ware woord :

« Als edel mensch wist hij rein te leven en rein te sterven ».

En ons is het een troost te weten dat de priester Gods dit reine leven van den priester der Kunst had gespijsd voor de Eeuwigheid ! Dat was het schoone afscheid van den Man die, toen hij peter was geworden van zijn kleinzoontje H e n d r i k, van vader Antheunis ontvangen had, samen met een zilveren pen, het roerend gedichtje :

Ja, vlekkeloos als zilver blinkt uw gansche leven;
En dierbaar ook als zilver is uw doel, uw streven,
En zuiver als het blank metaal
Zijn uwe werken, uwe taal.
Een zilveren pen is steeds uw pen gebleven,
Het ware, 't schoone, 't goede hebt gij steeds verheven,
En 't boek dat uwen name draagt
Mag men aan kind en maagd
In volle ruste geven.

Dat volk had hem lief

« Wie ook meer dan Conscience verdient door het Vlaamsche volk te worden vereerd, en uit de diepte van ons hart gehuldigd ? »

E. Toussaint van Boelaere.

In de meeste gevallen gaat het zoo : De waarachtige kunstenaar heeft tijdens zijn dichterschap te worstelen met allerlei onverstand ; slechts nà den dood wordt hij ten volle gewaardeerd en bemind.

Dat is niet moeilijk te verklaren. De wezenlijke dichter is de man die zijn tijd vooruit is ; voor hem is werkelijkheid wat voor anderen nog een kwade droom is ; hij peilt de toekomst waar de gewone sterveling alleen duisternis ziet en onzekerheid. En aangezien kunst de ontkieming en de ontbloeiing is uit het diepste wezen van den kunstenaar — de kunstenaar die dus anders is dan de gewone man — lijkt die kunst voor den tijdgenoot zoo on-begrijpelijk, zoo on-aanvoelbaar... Ieder kunstwerk heeft iets van een openbaring ; maar die openbaring is al te ziel-vol, al te geest-rijk om door den oppervlakkigen mensch direct te worden begrepen.

Vandaar zoo dikwijls de calvarieweg van den kunstenaar. Moéten schrijven, moéten beeldhouwen, het penseel

moéten hanteeren, het mysterie van zang en rhythme moéten veruitwendigen, omdat het innerlijke vuur van den scheppingsdrang in laai staat,... en dan in uw gewrocht de geheele ziel uitstorten met den adel van gansch uw schoonen droom en den gloed van het inwendige licht... dat is kunstenaar zijn... Maar gebukt gaan onder het groeiend besef dat uw arbeid onbegrepen blijft, dat uw pijn on-nut is, dat uw schat, eens uit het schrijn uwer ziel, te grabbel wordt gegooid in de wereld der dwazen... Dat is de calvarieberg van den kunstenaar...

Hendrik Conscience is een uitzondering geweest. Hij was kunstenaar, maar hij was een kunstenaar zonder calvarieweg.

Zeker, meer dan een mensch uit de gewone massa heeft Conscience zijn leed te dragen gehad omdat hij zoo'n gemoedsmensch was, omdat de zenuwen van zijn hart zoo fijn en zoo prikkelbaar waren. Doch, dát was niet zoozeer het leed van den kunstenaar dan wel de smart van den mensch. Smart, veroorzaakt door politieken haat vanwege dezen van den overkant ; smart, veroorzaakt door de beproeving in het hart van den vader. Smart echter, ter wille van de miskenning van zijn genie, ter wille van het onbegrip tegenover zijn werk, heeft Conscience weinig gekend.

Grafmonument op het Kielkerkhof te Antwerpen

HENDRIK CONSCIENCE

DE LEEUW VAN VLAANDEREN

1812 JUBELUITGAVE 1912
VOOR DE STAD ANTWERPEN
GEDRUKT DOOR J. E. BUSCHMANN

Ter gelegenheid der honderdste geboorte-verjaring

Conscience zette zich aan 't schrijven, en het was onmiddelijk de feestelijke triomftocht over de dorpen en steden van zijn land, en de opmarsch naar het geestelijk koningschap.

Het was niet alleen de bonte groep romantische artisten uit « Het Zwart Paerdeke » te Antwerpen, toen hij de eerste bladzijden van Het Wonderjaer had voorgelezen... Het waren niet alleen de dwepende vrienden uit de vaderstad die hem den zilveren beker van de hulde kwamen aanbieden. Het was spontaan en algemeen het gansche volk dat Conscience ten jubel droeg.

Willen wij enkele feiten nog uit het triomfleven van den kunstenaar herdenken ?

Het Staatsblad kondigde, in 1845, de benoeming af van Conscience tot Ridder in de Leopoldsorde. Toen gaven de bladen aldus verslag over deze heuglijke gebeurtenis :

« De tyding dat Z. M. den heer Conscience het kruis had gegeven, verwekte hier een algemeene vreugd. Zelfs aen die menschen, die tot hier toe koel waren gebleven voor de poogingen der nationale schryvers, was zy eene aengename verrassing. Dit ging zoo verre, dat men mag zeggen dat het volk van Antwerpen zich inderdaed ditmael zelf heeft ver-

eerd gevoeld, door de welverdiende gunst aen eenen zyner medeburgers, aen een voortreffelyk talent, toegestaen.

« Op de Akademie, onder de leerlingen van alle de klassen verwekte die tyding eenen geestdrift, die, ik heb niet noodig het u te zeggen, nog meer buitengewoon was. Den heelen dag van vrydag werkten de leerlingen om den hof van het Museum met vlaggen en schriften ter eere van Conscience te versieren en verder eene zael in het gebouw der Akademie prachtig op te pralen en in gereedheid te brengen om des avonds den heer greffier te kunnen ontvangen. Heel den dag door werden er in den hof feestschoten gelost, en wanneer de avond gekomen was, vergaderden zich alle die leerlingen, die tot de koormaetschappy der Akademie behooren, voor de wooning van den nieuwen ridder van het Leopolsorde, en gaven hem aldaer eene serenata van vlaemsche koorgezangen, te midden van eene ontzaggelyke menigte antwerpsche burgers, die van alle zyden waren toegesneld. Na dat die koormaetschappy hare gezangen had geëindigd, kwam de andere vlaemsche zangmaetschappy te Antwerpen, de Scheldezonen, op hare beurt eene serenata geven. Duizende Antwerpenaers bleven immer nog de straet vervullen, en deden door hunne toejuichingen zien, hoe zeer de koninklijke gunst,

aan hunnen stadsgenoot toegestaen, hun het hert met blydschap vervulde ».

Die verkleefdheid was inmiddels vastgezet in het hart van gansch Vlaanderen. Het waren niet alleen de Antwerpenaren die Conscience op hun armen droegen om de schoone boeken die hij zijn volk reeds geschonken had.

Wanneer Conscience zijn stad verliet, om te Kortrijk het ambt van arrondissementskommissaris te betrekken, zond een eenvoudig kleermaker uit Mechelen — en hij was voorwaar de tolk van het gedurig aangroeiende lezersgild — dezen eenvoudigen maar veelbeteekenden brief : « Nu gij, mijnheer Conscience, zoo een groot man geworden zijt, zult gij zeker geen boeken meer schrijven. En als Conscience niet meer schrijft, wat zullen wij dan om Gods wil lezen ? »

Rondom dienzelfden tijd stapte Conscience eens te voet van Kortrijk naar Brussel. In een herberg van het landelijk dorp Herzele vroeg de schrijver hoever de afstand nog was tot Denderleeuw. Gemoedelijk pratend beschouwden ondertusschen eenige jongelingen dat innemend gelaat en... ze vonden dat die onbekende man zoo sprekend geleek op het zoo dikwijls geziene portret van den geliefden schrijver, H. Conscience... Kortom, weldra stond gansch

Herzele op stelten ! De reiziger was ineens de welbekende vriend van allen... Hij moest absoluut blijven vernachten, en 's avonds stond het muziekgezelschap klaar met een schetterende serenade !

E. De Bom verhaalt de volgende anekdoot :

« In een baanwachtershuisje kwamen 's avonds na 't werk de werkers bijeen ; ze hadden hun wekelijksche centen bijeengespaard om op Conscience's werk in te schrijven. En één onder hen, die lezen kon, zat bij 't kleine lampje van den baanwachter, waarmede straks de spoorweglijnen afgezocht zouden worden. Daar zaten ze, met de verweerde bruine koppen, met stijve blikken in 't ijle te staren, en zij luisterden met stilkloppend hart naar 't verhaal : van de tengere Machteld, en van Breidel, en de Coninc, die helden... En als ze dan van hun eigen hoorden lezen : « de Baanwachter », en « Wat een Moeder lijden kan », en « 't Geluk van Rijk te zijn », en « de Loteling »... God, zij bestonden dus ! Conscience had hen voor henzelf ontdekt. »

Zeker, men kan opwerpen : als Conscience zóó populair was, hoe komt het dan dat hij in de politiek zoo'n tegenslagen heeft gekend ? In 1851 kon de toen reeds befaamde schrijver het inderdaad niet eens tot gemeenteraadslid brengen te Antwerpen ! En wanneer, in 1872, de Brus-

selsche Vlaamschgezinden den strijd aangingen op den beroemden naam van Conscience, bekwam deze slechts 'n 199 stemmen !

Laten wij het niet uit het oog verliezen : de stemgerechtigden in deze dagen waren juist dezen niet die men het « volk » noemt, en voor de hoogere standen die het meest actief aan den politieken strijd meededen, was de Vlaamschgezinde nog steeds « un indésirable ». Trouwens, de politieke hartstocht was toen zóó fel, zoo gespannen, dat kunst en schoonheid rond de stembus van geen tel waren. Dát had Conscience aan den lijve gevoeld !... Op zijn sterfbed bloedt nog de wonde hem door de politiek geslagen... Tijdens de laatste ijlkoortsen klonk nog krachtig uit zijn mond : « Père, l'intolérance politique est la plaie de ce siècle ».

Neen, die politieke wisselvalligheden dienen we geenszins als een maat te nemen voor zijn populariteit.

De schitterendste uiting van de volksdankbaarheid is wel geweest toen, in 1881, het honderdste boek verscheen van den onvermoeibaren schrijver. Het was te Brussel, hart van het land, dat het hart van het volk zich zou uitspreken. Alle vaandels werden naar de hoofdstad gedragen, alle groepen en gilden togen er heen, alle vertegenwoordigers van

de hoogste ambten en instellingen namen er hun plaats, alle kunstenaars en schoonheidsliefhebbers trokken er naartoe, alle fanfares jubelden hun feestelijke klanken... En het volk, in al zijn geledingen en al zijn schakeeringen, stond daar rond het Wiertz-museum. Antwerpen alleen — zegt Pol de Mont — had zestienduizend reiskaarten aan het station afgeleverd! Als apotheose der stralende hulde las dichter Jan van Beers, in de Brusselsche Beurs, het besluit voor van den Antwerpschen Gemeenteraad : « Vóór den oostelijken gevel der nieuwe stadsbibliotheek zal, in name van Antwerpens bevolking, op stadskosten, Hendrik Consciences standbeeld worden opgericht »...

« Mij een standbeeld oprichten, terwijl ik nog leef ! O, doe dat niet, » protesteerde de nederige man, maar een donder van toejuichingen was het bewijs geweest dat Conscience wél zijn standbeeld hebben zou.

Terwijl Conscience, twee jaar nadien, op zijn ziekbed gekluisterd lag te Brussel, werd het standbeeld te Antwerpen onthuld : 13 Oogst 1883. Het was nogmaals de feestelijke optocht en de triomfantelijke hulde van gansch een volk. De ontzagwekkende herhaling van de volksuiting een

paar jaar geleden ! De opperste verheerlijking namens het levende geslacht !

« Hij leerde zijn volk lezen ». Zóó staat op den voet van dit standbeeld, verkondigend aan alle latere generaties de daad en de beteekenis van dezen oppersten Volksweldoener.

Wanneer dan het laatste gebeurd was, het afsterven van den Dichter, stemde het Gemeentebestuur van de Scheldestad de volgende besluiten : De begrafenis van Hendrik Conscience zal op stadskosten plaats hebben, op 't Kielkerkhof ; — een familiekelder zal gebouwd worden ; een bijzondere lijkwagen zal gemaakt worden op stadskosten; in de hoofdkerk der stad zal de doodsklok geluid worden, te beginnen van heden tot na den afloop van den lijkdienst ; de vlag zal halftop geheschen worden op den toren en op het stadhuis ; de maatschappijen der stad en van het land zullen uitgenoodigd worden, om deel te nemen aan den lijkstoet ; er zal een nationale inschrijving worden geopend om een monument op het graf van Conscience te zetten.

« Gij bemint mij, omdat ik U bemin » had de Dichter eens gezegd in allen eenvoud. « Gij bemint mij... » Hoe

waar dit mocht genoemd worden, werd nu — bij deze begrafenisplechtigheid — eens te meer bewezen !

Schrijvers, schilders, beeldhouwers, toonkundigen, vertegenwoordigers van alle openbare machten, leden van den adel, geestelijken van elken rang, een afgezant van den Koning, afgevaardigden uit de meeste steden, leeraars uit alle onderwijs, maatschappijen met hun vlaggen, 't was er allemaal. En het volk stond in vierdubbele rijen langs de straten...

Dat het volk, door het gansche leven van H. Conscience heen, zoo innig verknocht is geweest aan den « Schrijver », is ook wel omdat het zoo sympathiek stond tegenover den « Mensch ».

Ook als mensch inderdaad was Conscience zoo'n nobele figuur, zoo'n rechtschapen en menschlievend karakter.

In den gewonen omgang was hij een zeer hartelijk man, met gul en gemoedelijk woord, en waar 't paste een humoristische scherts. Zooals hij vertellen kon met de pen, was hij ook de aangename, opgewekte, gedurige verteller in het gezelschap ! Waar Conscience was, werd geluisterd ! Alleen wanneer hij in een periode was van innerlijke spanning vóór 't schrijven van een of ander boek, dan kon hij

wel eens droomer en zwijger zijn. Trouwens, toen ontmoette men hem niet veel in het gezelschap ; hij liep dan liever alleen, ongestoord. Dan was er stilte en inkeer in het huis van de ziel.

Vooral tegenover het volk, het minbedeelde of noodlijdende volk, was hij een man met een schoon karakter, met een rechtlievende inborst, met een vrijgevige hand. Zijn dochter verhaalt — in de roerende Bladzijden uit de geschiedenis mijns vaders — menig treffend geval. Dat zijn woning openstond voor al wie lijdend was en hulp behoefde, dat hij vaak zelf in geldnood verkeerde doordat hij ongeteld weggaf aan armen en behoeftigen, wordt door al zijn biografen duidelijk geaccentueerd.

Een voorbeeld uit vele : Gedurende een strengen winter, toen de cholera te Kortrijk en in gansch West-Vlaanderen duizenden slachtoffers maakte, werd in Conscience's huis dagelijks soep in groote ketels gekookt en aan de vele behoeftigen uitgedeeld... Op zekeren dag kwam Conscience thuis, gevolgd door een arme blinde vrouw, met een pasgeboren kind op den arm en vijf schamele kleintjes, huilend, aan haar zijde. En onmiddellijk moest gansch het huis, moeder en dochter en meiden aanbrengen wat helpen

kon : vleesch en warme wijn, melk en brood, kleedij en slaapgerief...

Het zijn overigens dergelijke diep-ontroerende gevallen geweest die den schoonen gevoelsmensch, Conscience, zóó hadden getroffen dat ze menigmaal de stof werden voor een nieuw boeiend verhaal. Het zooeven aangehaalde feit is de aanleiding geweest tot zijn welgeslaagden roman : Een goed Hart.

De Plaag der Dorpen berust op ware, dieptreurige gebeurtenissen, hem verteld door den pastoor van een dorpje bij Diest. De schrijver voelde daar ineens de geweldige tragedie van ons volk, door het ellendig drankmisbruik veroorzaakt. En 's anderendaags, na een korte nawerking zijner dichtersverbeelding, zette hij zich onmiddellijk aan 't werk...

Het wel en wee van zijn volk heeft hem steeds aangegrepen, en zijn hart voelde diep den polsslag van het Vlaamsche wroetersleven. Hij was immers « gevoelsmensch » in den felsten zin.

Hij was echter een « gevoelsmensch » die zich niet opsluit in een onvruchtbaar geklaag. Helpen en steunen was hem niet alleen een woord, maar vooral een daad. Hij was

de sociale mensch die de gedachte wist te smeden tot de veredelende actie.

Dat hij de gebeurtenissen en de menschen meer waarnam met het « gevoel » dan met het nuchtere wisselwerk van zinnen en hersenen, is ook een verklaring van het vaak overdreven sentiment in zijn boeken. Hij voelde fel en diep, en in zijn schrifturen gaat het gevoelsleven boven de waarneembare realiteit. Maar het is, ten slotte, dat innige gevoelsleven dat zijn boeken tot zulke gegeerde volkslectuur heeft gemaakt.

Men heeft meer dan eens opgeworpen : Hoe is 't mogelijk dat Conscience, die absolute gevoelsmensch, zoo weinig de naakte wezenlijkheid aanvoelde en geen besef schijnt te hebben van den treurigen nood van zijn volk ? Hoe is 't mogelijk dat in zijn boeken niet de hartstochtelijke wanklacht opklinkt van de ellende in de straatjes der grootstad, van de somberheid en het noodlot in de fabriek ?

In Bavo en Lieveken schijnt Conscience eenigszins met meer nuchterheid en realiteitszin de moeilijke levensomstandigheden in de proletariërswereld waar te nemen. En toch is ook dat boek geen directe weergave van het stoffelijk en zedelijk verval van het volk-in-lompen...

In de romans van zijn tijdgenoot E. Zetterman staat het leven geteekend als een brok diepste ellende, als een vloek...

Conscience kon onmogelijk die bitterheid en die verbeten onmacht uitbeelden, juist doordat gansch zijn leven en zijn hoop, zijn liefde en zijn streven in het teeken stonden van de kracht in het Kruis.

Wie zal hem den steen smijten, omdat hij aldus niet geworden is de volledige kroniekschrijver van zijn tijd ?...

Wie zal het kwalijk nemen dat Conscience de zachtzinnige, de argelooze, in zijn boeken niet spreken kon het opstandige woord ?...

Enkele dagen vóór zijn afsterven, scheurde deze nobele man een groot deel van zijn intieme briefwisseling in stukken opdat na zijn dood niemand nog iets vernemen zou over het leed hem door anderen aangedaan.

Vrede en verzoening ! In dat heerlijk kader staan ook ál zijn werken...

Conscience en het huidig geslacht

« Ongetwijfeld, Conscience voldoet niet meer aan de behoeften van sommige nieuwe geesten, maar eens wellicht, zat van het realisme en van al wat zij in het banale leven van elken dag nog kunnen vinden, zullen zij terugkeeren tot dezen grooten Meester, die hun een wereld opent zooals wij die ten slotte toch allen wenschen ».

U. van de Voorde.

Wanneer, in 1912, de honderdste verjaring werd gevierd van Conscience's geboorte — en dat is gevierd geweest overal in den lande, met Antwerpen voorop ! — werd nog eens de schitterende beteekenis onderlijnd van dezen Vlaamschen voorman.

O. Wattez o.a. formuleerde aldus nogmaals het streven en het verwezenlijkte ideaal :

« Conscience was een echte volksschrijver. Hij kende de groote drijfveeren van 's menschen handelen ; hij gevoelde den polsslag van het gezonde, sociale leven ; hij wijdde zijn kunst aan zijn ideaal, — de heropbeuring van Vlaanderen en het Vlaamsche Volk. Conscience had den mensch lief ; hij beminde in de natuur het levende, het schoone, het gezonde ; niet de ontbinding.

Conscience aanbad den Schepper aller dingen. Conscience legde die « diepe overtuiging » in al zijn werken.

En wat de lezer in Conscience's werken liefheeft, is de betere mensch, de mensch met een ziel, de mensch met zijn

geloof en zijn hoop, zijn hoogere bestemming, de mensch met zijn kennis van goed en kwaad, met zijn streven naar geluk, vooral naar zielsgeluk, met zijn gerustheid van geweten, zijn adel van zielegrootheid, de mensch met zijn stamtrots, levende te midden van zijn ras, dat hij groot wil zien opbloeien door zijn kunst en zijn letteren, de mensch bezield door zijn taal, uitdrukking zijner gedachten en gevoelens, de mensch evenbeeld van God !... Conscience was voor Vlaanderen een hoogeschool ! »

Sedert de levensbaan van H. Conscience (1812-1883), zelfs sedert de herdenkingsfeestelijkheden in 1912, is echter reeds een heele — en een beteekenisvolle ! — periode verloopen. Het is, in den vollen zin van het woord, een nieuwe generatie die thans in ons landje denkt en streeft...

Er ligt tusschen Conscience en ons, tusschen zijn werk en onze waardemeters, tusschen zijn gedachten- en gevoelsstructuur en onze gevormdheid een afstand die meer te beteekenen heeft dan een verloop van jaren. Wij kijken, wij voelen, wij waardeeren niet meer zooals de tijdgenooten van H. Conscience.

Er ligt tusschen Conscience en ons, de late nawerking eener Verlichtingseeuw en de eerste vrucht van een dege-

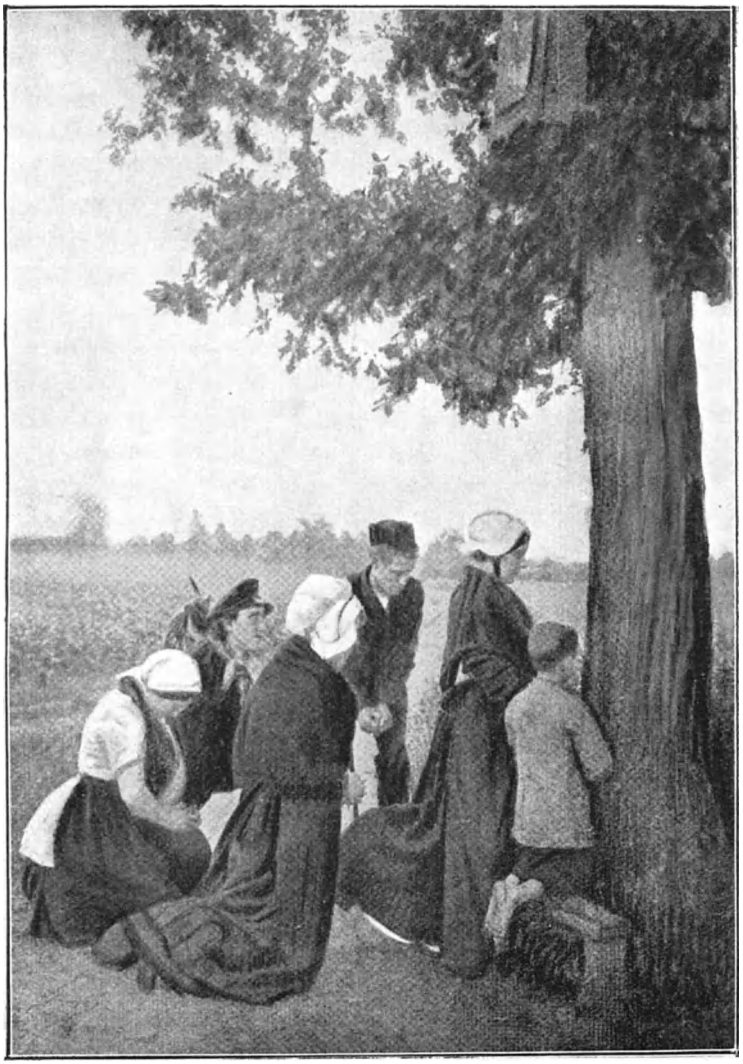

Schilderij naar « De Loteling » (Letterk. Museum, Antwerpen)

Schilderij naar « Baas Gansendonck » (Letterk. Museum, Antwerpen)

lijker en algemeener onderwijs. Er is gekomen de Vlaamsche heropleving die ons gedeeltelijk reeds ophielp uit den achterstand, en ons stilaan leerde deelnemen aan een geestesleven op hooger plan. Er is geweest, een Wereldoorlog die alle vastheid van geloof en zeden ondermijnde ; en Vlaanderen stond daar in de felste branding, óók op het gebied der moreele conflicten.

Kortom, de stijl uit den Consciencetijd — d.i. de levensinhoud en de levensuitdrukking — is geheel anders dan onze stijl. En hieruit volgt dat wij geheel anders staan tegenover het werk van dezen kunstenaar.

Daarom stellen wij de vraag : Wat hebben wij, menschen van onzen tijd, nu nog aan het boek van H. Conscience ?

Wij hebben in de voorgaande bladzijden H. Conscience beschouwd in het kader van zijnen tijd, en getracht zijn cultureele en litteraire beteekenis voor dien tijd te bepalen.

Dat hij het prachtig talent heeft gehad ons ongeletterd volk te leeren lezen, dat hij onze zoolang verwaarloosde taal tot een instrument wist te maken voor zijn weergalooze vertelkunst, dat hij door zijn historische romans en vooral

door zijn L e e u w v a n V l a a n d e r e n ons volk een nieuw nationaal besef heeft gegeven, ziedaar wat wij hebben gepoogd te bewijzen.

Met andere woorden, dat hij de waarachtige beschaving van zijn volk heeft gediend op een schitterende wijze.

Daarom mogen wij thans, des te objectiever, de vraag onderzoeken : Wat beteekent Conscience nu nog, voor onze generatie ?

Het is waar dat *de taal* van H. Conscience verouderd is.

Conscience is eigenlijk nooit de man geweest der zuivere, gelouterde taal. Hoe kon het anders ! Was zijn jeugd niet een verwarring van allerlei talen ? De oude folianten op den zolder, het Fransch en het Engelsch van zijn vader, het Vlaamsch van zijn moeder en van zijn speelmakkers... De zoon van den Franschman sprak aanvankelijk zoo slecht Vlaamsch dat hij P r . V a n D u y s e niet durfde bezoeken, en hij verontschuldigde zich herhaaldelijk bij T h . v a n R ij s w ij c k over de slordige en onbeholpen taal zijner pen.

Niet alleen lag hij overhoop met de spelling. Toen Conscience begon te schrijven was de spellingkwestie werke-

lijk een volslagen anarchie ; men schreef zoo maar doorheen gegooid : Vlaamsch of Vlaemsch, zwaerd of zweerd of zwaard, zich opregten of zich oprêchten of zich oprichten... Doch, ook met den eigen-aard der taal wist Conscience geen weg. Het gebruik der voorzetsels, het vormen der bijwoorden, het verbuigen van veranderlijke woorden en het vervoegen van werkwoorden, de keuze der passende woorden, Conscience deed het zoo vaak op zoo'n gekunstelde, zoo'n onnatuurlijke wijze dat de taal heelemaal ontaard en ontsierd uit de pen kwam.. « *Des* ouden man*s* ; de gewoonte de*s* rampspoed*s* ; de oogen de*s* soldaat*s* ; de maagd sprak *met besluit ; met* innige pijn gefolterd ; de gedachte *van* slavernij doet u sterven ; gij schrikt *van* den wijn ; *hadde* ik eene zuster en dat zij *kwame* te sterven ; *als stonde* hij op het punt ; balken, *welker* steunsels versierd waren met *beeldingen ;* onze ziel is *beminnend ;* tot *bewarenis* zijner medemenschen ; dit vertoog *deed* een indruk ; het *smartwater* rolle haar van de wang... »

L. van Deyssel heeft zeker den lof niet willen bezingen van Conscience, toen hij schreef : « Ik houd van proza, dat van uit de oneindigheid der kunstenaarsziel als een klankenzee komt aanstroomen, met zijn wijde

golving kalm voortspoelend, naderend, naderend, altijd nader, effen en breed, plotseling verlicht door hevige glansplekken. Ik houd van proza, dat op mij toedruischt, op mij aanraast, op mij neërdondert in een stortvloed van passie. Ik houd van proza, dat dartelt en jubelt als een waayend zomerwoud vol vogels. Ik houd van proza, dat ik daar zie staan met zijn volzinnen als een stad van marmer. Ik houd van woorden, die ik ineens zie staan, als klaprozen of als blauwe korenbloemen... Sla mij met uw woord, martel mij met uw woord, en dat uw woord dan weder als een kussenregen op mij neervalle. Daar heb ik behoefte aan, omdat de literatuur, de taal, het Woord mijn liefde is voor altijd. »

We begrijpen dus waarom aan ontwikkelde menschen meer dan eens de raad wordt gegeven, Conscience te lezen in een Duitsche vertaling.

Het is ook waar dat *de roman* van H. Conscience niet meer naar ónze roman-architectuur is opgebouwd.

Zelfs wanneer wij Conscience in zijn tijd terugplaatsen, dan nog kan hij het niet halen in stevigheid van taal, in pittigheid van woord en nauwkeurigheid van schildering, bij b.v. zijn vriend J. Van Beers.

Hoe traag van verloop, hoe bleek van woord, o.m. deze bladzijde uit De Loteling (3e uitgaaf, 1856) :

« Het meisje stond in den stal voor hare koe en zag het beest halsstarrig en droef in de oogen, en streelde het zachtjes op de wangen (!) als wilde zij het troosten over een nakend ongeluk.

Over de beide huisjes hing een rouwfloers van akelige stilte, welke slechts nu en dan door het somber en droef geloei van den os werd gestoord.

Welhaest kwam Trien even sprakeloos nevens den grootvader staen, en blikte hem eene poos biddend en vragend in de oogen.

De grysaerd ontwaekte uit zijne pijnlijke overweging ; hy vatte eenen zwaren gaenstok, en zegde tot de maegd :

« Verlies den moed niet, Trien. God zal ons bystaen in dezen schrikkelijken nood. Kom aen, het uer is daer : wij zullen de arme lotelingen te gemoet gaen... »

Trien volgde den grootvader in eene baen, die nevens het huis voorbij liep en naer het dorp leidde. Alhoewel een brandend ongeduld haer voortzweepte, ging zij echter met trage stappen. De grysaerd keerde zich om naer het meisje, en bemerkte hoe zij, met hangend hoofd en uitermate blee-

ke wangen, achter hem voortsukkelde. Hij vatte haer de hand met zoet medelijden en sprak :

« Arm kind, wat moet gij onzen Jan toch geerne zien ! Hij is uw broeder niet, en gij zijt dieper ontsteld dan wij ! Wees toch sterker van moed, Trienlief ; gij weet immers niet wat God beslist heeft ? »

En nu, het veel mannelijker woord, het veel vlugger tempo, de juistere weergave van zijn tijdgenoot V a n B e e r s, die toch ook een geliefd volksdichter was :

OP DE KERMIS

« Zie toch, hoe frisch, hoe lokkend, daar beneden,
Het dorpken aan den voet zijns heuvels ligt !
Hoe over 't blauwend mastbosch heengegleden,
De herfstzon 't met heur fijnste goud verlicht ;
Zie, hoe het kerkje, als in een droom van vrede
Met glansen ongewoner blijheid glimt ;
Hoe 't wolksken, dat uit ieder schouwken klimt,
U schijnt te nooden : eet hier gastvrij mede !
Zie, hoe elk leemen hutje, versch gewit,
Uitschittert tusschen 't zonnig groen ; hoe 't vaantje
Blij hangt te wuiven naast het torenhaantje.

Dat op zijn kruis van trots te vonklen zit !
Want het is kermis in het dorp ! — En, hoor maar !
Zoohaast ge nader bij treedt, wat een koor daar
Van bommelen en trompetten, met geschrei
Van kinders, en gezang, en allerlei
Geroep van kramers ondermengd, u tegen
Komt schallen ! Zie, wat menigte allerwegen
Ter kermis stroomt ! — Hier is 't een lange root
Van knapen en van deernen, die, luidtierend,
En arm aan arm de heerbaan overzwierend,
Het dansmuziek, dat hen van verre noodt,
Op voorhand hupplend, tegenspoên ; dan weder
Zijn 't vrijersparen, die, meer stil en teeder,
Voorbijgestreken komen, en elkaar
Den arm om 't midden strengelen, en koozen,
En fluisteren, en lonken, alsof daar
Rond hen niet menig spottend wezen waar,
Dat lachend omkijkt naar hun zalig blozen. »

Overigens, Conscience was zich bewust van zijn gebrek aan verzorging van het innerlijke, van het esthetische. Schreef hijzelf niet aan N i c . B e e t s : « Ik had in

alle geval, in mijn lange loopbaan, en met het oog op den toestand van het Vlaamsche volk, aan vele andere vereischten dan die der hoogere esthetiek te beantwoorden en heb, als kunstenaar, daartoe vele opofferingen gedaan. »

Inderdaad, had Conscience geen honderd boeken geschreven, de Kunst kon een ruimer aandeel hebben gehad. Doch Conscience wou vóór alles Opvoeder zijn. Wordt het hem zelfs niet verweten dat heel wat romans — vooral die uit de Kortrijksche en Brusselsche periode — « slappe kunst » zijn, juist doordat de tendenz te zeer naar buiten blijkt ?

Dat wij, die op dit oogenblik reeds een geestelijke traditie hebben van meer zuivere en oprechte Kunst, niet langer ongemengd het Conscience-boek genieten, is dus niet te verwonderen. In de kunst van « vertellen » blijft Conscience een onovertroffen meester ; als woordkunstenaar en als roman-architect kan hij het niet langer halen.

Wij willen thans meer directheid, meer werkelijkeidszin en psychologische typeering. Onze kunstsmaak gaat naar de grepen uit het trillende leven, het leven dat niet is een geforceerd optimisme, het leven waar menschen strijden in de tastbaarheid van hun bestaan. Min gevoel, meer wezen-

lijkheid; min opgeschroefdheid, meer diepgang; min bombast, meer geest.

Wij, menschen van het nieuwe geslacht, mogen ons verheugen in een kunst op hooger plan. Op onze boekenplank staan St. Streuvels en F. Timmermans, G. Walschap en M. Roelants... En wij leerden «kiezen» en «smaken» dank aan A. Vermeylen, J. Persijn, J. Eeckhout, U. van de Voorde...

En wie 't nog zoover niet brengen kon, heeft alleszins 'n Ern. Claes, 'n Edw. Vermeulen...

En toch is 't goed dat Conscience ook voor ons, het nieuwe geslacht, de opvoeder blijve !

Laat het waar zijn dat de vorm, de taal der Consciencekunst niet meer heelemaal van dezen tijd is ! Laat het waar zijn dat Conscience's verbeelding alles zoo droom-schoon ziet en zoo maagdelijk-zuiver, ook daar waar de werkelijkheid pijnlijk is en vol booze driften. Kortom, laat het waar zijn dat Conscience in het eene opzicht verouderd is, in het andere opvallend eenzijdig.

Wat geeft het, dat De Leeuw van Vlaan-

deren, en die andere historische romans op sommige plaatsen wat meer roman zijn dan historie, wat meer verbeelding en eigen vinding dan geschiedkundig verslag !

Ons volk heeft, bij elke nieuwe generatie, nieuwe bezieling, nieuwe geestdrift, nieuwe opwekking noodig. En geen die het beter kan dan H. Conscience ! Cyriel Verschaeve heeft gelijk :

« Conscience moet door onze jeugd gelezen worden, onze jeugd heeft hem nog steeds,. heeft hem meer dan ooit noodig, — omdat ze steeds ideaal en gloed noodig heeft, en dat ze niemand zóó kan geven noch zoo rechtstreeks ontvlammen gelijk Conscience ; — omdat ze steeds jeugd noodig heeft en dat niemand zoo jeugdig spreekt en voelt als die oude Man, die, grijs reeds, nog droomen kan en vurig zijn als op twintigjarigen leeftijd. »

Ons volk heeft, voor elke nieuwe periode, nieuwe kunstenaars noodig en nieuwe idealisten. En vast en zeker, het Conscience-boek, als eerste geestelijk voedsel, als eerste prikkel en eerste aandrift, is wel het aangewezen boek. Hoe menig kunstenaar of volksverheffer zou niet kunnen getuigen als Stijn Streuvels :

« De Leeuw van Vlaanderen heb ik

gelezen in de heerlijke zonnigheid van den voorzomer, 's morgens vroeg in mijn bed, doch met den daver op 't lijf, tusschen vrees en vervoering, niet alleen uit angst van betrapt te worden, maar omdat ik alsdan het verhaal niet tot het eind zou kunnen uitlezen. Ik was er zoo mede bezig dat ik er eten en slapen — late varen studeeren — bij vergat! De wellust overdeed mij op zulkdanige wijze dat ik elken morgen, voor 't nog klaar werd, recta wakker lag en met ongeduld de helderheid van den dag verbeidde om te beginnen lezen, — gejaagd heel den tijd door onrust... Met een jubel in 't hart — gelijk ik later in 't leven nooit jubel meer kennen mocht — heb ik dan ook dat glorieuze boek ten einde gekregen, en mijn bewaar-engel heb ik daarvoor op de bloote knieën bedankt... Daarop is een vacantietijd gevolgd die in mijn visioen als een bloeiende boomgaard, vol zon en vogelzang staat uitgebeeld. »

Wat geeft het, dat het Conscience-boek niet geschreven is midden den daver van motor en mechaniek, niet verheerlijkt koning Auto en toovergodin Electriciteit, niet staat in de jachtigheid van de moderne stad ?

Ons volk moet eens kunnen verpoozen, en vergeten de

haast van het leven en den angst om het bestaan. En dit moge de gezonde paradox zijn : dat ons moderne geslacht rust en kalmte vindt, stillen inkeer en vroom geluk bij den onmodernen Conscience. Want Conscience als de zanger der heide, als de beschrijver der landelijke schoonheid en kalmte, als de luimige teekenaar der Baas Gansendonck's en Donatus Kwik's, zal onze menschen blijven bezorgen menig uur van waarachtige rust en verkwikking. Waar zooveel moderne boeken onze zenuwachtige generatie nog zenuwachtiger maken, zal het Conscience-boek wezenlijk afleiding geven en frischheid van geest.

Wat geeft het, dat in het Conscience-boek niet natrilt de vertwijfeling en de wanhoop van den super-modernen zoeker en de verwarring der vele theorieën ? Is de levensfilosofie van den goeden Conscience zoo simpel, maar ook zoo helder als de filosofie van den Roomschen catechismus, die filosofie is ons rijk en ruim genoeg, want het is die wijsheid die kracht geeft en vastheid als een rots.

Wat geeft het, dat het Conscience-boek niet verhaalt, realistisch-huiveringwekkend, niet naturalistisch-brutaal, van de vele driften van overprikkelde menschen. Waar zoovele hedendaagsche kunstenaars — ook Vlaamsche kunste-

naars — buiten-matig de onmacht der zelfbeheersching en de overmacht van den wilden hartstocht beschrijven, houden wij ons liever aan de zijde van Conscience.

Ons is het een waarborg te vernemen de woorden van dezen nobelen kunstenaar op zijn sterfbed : « Ik heb geen enkel regel geschreven, die niet iedereen lezen kan, die niet ieder lezen mag ». Er zijn voorwaar al gevaarlijke experimenten genoeg op het gebied der hedendaagsche Vlaamsche kunst, om zoo'n schoone verklaringen achteloos voorbij te gaan, dáár waar het gaat om de keuze van gezonde lezing en degelijke geestesspijs voor ons volk.

Wat de baanbreker der Roomsche beschaving in Holland, J. Alberdingk Thym, destijds over onzen Conscience heeft geschreven, is nu nog de absolute waarheid ! « Thym had in Conscience gevonden » — zegt Dr. Boon — « een volksschrijver die een herboren christen volkskunst zou doen zegepralen boven den geest van twijfel en ongeloof ». Het was die vaststelling welke de groote Nederlander deed schrijven :

« Gij Conscience, gij zijt de man die de ware roeping van zulk een kristen kunstenaar-voor-het-volk het sprekendst in uw werken toont. Gij helpt mee om, bij het volk, wat er

schoon is en goeds in het volk tot helder bewustzijn te brengen en tot grooter genot voor allen te doen gedijen... »

Daarom, spijts de gebreken van den uiterlijken vorm, spijts de onzuiverheid van de taal, spijts het gebrek aan directheid in den verhaaltrant van dezen man, blijve Conscience nog steeds de ideale opvoeder !

Moge Conscience — wanneer eens een keuriger uitgaaf wordt bezorgd — nog steeds de beste leverancier blijven in onze volksbibliotheken !

Waar de werken van Conscience waardig werden geoordeeld, vertaald en gelezen te worden in het Duitsch, het Fransch, het Engelsch, het Italiaansch, het Scandinaafsch, het Zweedsch, het Spaansch, het Portugeesch, het Poolsch, het Czeksch, zelfs in het Armenisch, laten wij ten minste dat erfdeel niet verloren gaan.

Over zijn werk straalt de fonkeling eener blijvende zon !

BIBLIOGRAPHIE :

H. Conscience en de Opkomst der Vlaamsche Romantiek, door Eug. De Bock (De Sikkel, Antwerpen).

H. Conscience. Zijn leven en zijne werken, door Pol de Mont (W. Gosler, Haarlem).

Briefwisseling met, van en over Conscience, door A. Jacob (Kon. Vl. Akad.).

De *Vlaamsche Letterkunde* door A. Vermeylen (in «Vlaanderen door de Eeuwen heen»).

Conscience herdacht. 1912 (in « Ons Volk Ontwaakt »).

Hendrik Conscience (Vlaamsche Arbeid, 1912).